

Wijzer met Dieren

*Een inventariserend onderzoek
naar de huidige inzet van
Animal Assisted Education
binnen het speciaal (basis)
onderwijs in Nederland*

M.A. de Boer & J.H. de Heij

Wijzer met Dieren

Een inventariserend onderzoek naar de huidige inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal (basis) onderwijs in Nederland

Auteurs	<i>Martina Aukje (Anje) de Boer</i> <i>Joke Hendrika (Joke) de Heij</i>	<i>900819002</i> <i>921105001</i>
Opdrachtgever	<i>Stichting AAIZOO</i>	
Onderwijsinstelling	<i>Hogeschool Van Hall Larenstein</i>	
Begeleiders	<i>Hanneke Procee & Susan Ophorst</i>	
Datum	<i>8 juli 2014</i>	

Afbeelding voorpagina: *Anje de Boer (2014) 'Voorleesuurkje Dierenbeschermingscentrum Amersfoort'*

Voorwoord

Met trots presenteren wij hierbij ons onderzoeksrapport, uitgevoerd in het kader van een afstudeerproject, voor de opleiding Diermanagement, major Dieren in de Zorg. Dit onderzoek is uitgevoerd in de periode februari 2014 tot en met juli 2014.

Het rapport is geschreven om inzicht en kennis te verzamelen over Animal Assisted Education (AAE) in het speciaal (basis) onderwijs in Nederland. Wij hopen met dit rapport betrokkenen in het (speciaal (basis)) onderwijs te enthousiasmeren en overtuigen van de waarde die dieren in het onderwijs kunnen hebben.

Uit literatuuronderzoek bleek dat er weinig bekend was over de huidige inzet van dieren in het speciaal (basis) onderwijs. Dit was voor ons een reden om dit interessante afstudeerproject te starten. Wij hopen dat dit onderzoek een nuttige bijdrage zal leveren aan de ontwikkeling van Animal Assisted Education in het speciaal (basis) onderwijs in Nederland en dat hiermee een stap te hebben gezet in de verbetering, professionalisering en specificatie van de sector.

Veel waardering hebben wij voor de begeleiding en adviezen die wij hebben mogen ontvangen van Susan Ophorst en Hanneke Procee. Tevens gaat onze dank uit naar prof. dr. Marie-José Enders-Slegers. Als adviseur van Stichting AAIZOO, die diende als opdrachtgever, heeft zij ons nuttige informatie kunnen verschaffen. Daarnaast willen wij alle scholen bedanken die hebben meegewerkt aan het onderzoek, door het invullen van de enquête. We hebben verschillende enthousiaste reacties ontvangen van respondenten, wat motiverend heeft gewerkt. Tevens hebben wij veel waardering voor Dierenbeschermingscentrum Amersfoort en Mike Paffen, leerkracht van SO 'De Zonnewijzer' (Heerlen), dat zij ons de mogelijkheid hebben geboden om een bezoek te brengen. Veel dank hiervoor.

Wij wensen u veel leesplezier en hopen dat dit rapport als inspiratiebron mag dienen voor alle geïnteresseerden.

Leeuwarden, juli 2014

Anje de Boer & Joke de Heij

Samenvatting

Animal Assisted Education (AAE) heeft op internationaal niveau al verschillende successen geboekt. Zowel in Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Amerika en België houden verschillende organisaties zich op professionele basis bezig met AAE op speciale scholen. In Nederland bestond echter het vermoeden dat er een geringe inzet van AAE zou zijn. Vanuit Stichting Animal Assisted Interventions in Zorg, Onderzoek en Onderwijs (AAIZOO) is daarom de behoefte geuit om een inventariserend onderzoek te doen naar de huidige inzet van AAE in het speciaal (basis) onderwijs in Nederland. De volgende hoofdvraag is opgesteld: *'Wat is de huidige inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal (basis)onderwijs in Nederland?'*. Om een compleet antwoord te verkrijgen op deze vraag, zijn er subvragen opgesteld. De scholen worden onderverdeeld in vijf verschillende onderwijsvormen; Speciaal Basis Onderwijs (SBO), Speciaal Onderwijs (SO) cluster 1, SO cluster 2, SO cluster 3 en SO cluster 4. Een SBO school is gericht op kinderen die meer ondersteuning nodig hebben, dan wat zij kunnen krijgen op een reguliere basisschool. Cluster 1 is gericht op kinderen met een visuele beperking en cluster 2 is gericht op kinderen met een auditieve beperking. Op cluster 3 scholen kunnen beperkte en langdurig zieke kinderen terecht en op cluster 4 scholen ligt de nadruk op kinderen met stoornissen en gedragsproblemen. De totale populatie van dit onderzoek bestond uit 639 speciale (basis)scholen verdeeld over Nederland. Er is gekozen voor het versturen van een digitale enquête. Tevens zijn er twee bezoeken afgelegd; bij dierenbeschermingscentrum Amersfoort en bij docent Mike Paffen van SO De Zonnewijzer in Heerlen. Het bezoek aan het dierenbeschermingscentrum diende ter verduidelijk van het begrip leesdieren. Met Mike Paffen is een interview afgenomen met de intentie meer te weten te komen over de praktijkervaringen die hij had met AAE. Betreffende de enquête waren er vijf van de 639 scholen die niet beschikten over een e-mailadres. Van de resterende 634 scholen, waar de enquête met begeleidende brief heen is gestuurd, bleven er 616 over omdat sommige e-mailadressen niet meer in werking waren of de school zich afmeldde voor participatie. De enquête is in totaal ingevuld door 119 respondenten. Acht konden er niet worden verwerkt in verband met het te vroeg afbreken van de enquête. De data van de 111 resterende respondenten zijn verwerkt in SPSS. Uit de Chi-kwadraat goodness-of-fit toets bleek dat de respons representatief was. Van de 111 respondenten maken 14 respondenten (12,6%) wel gebruik van AAE en 97 respondenten (87,4%) niet. Gemiddeld wordt er 3,8 jaar gebruik gemaakt van AAE wanneer extremen worden uitgesloten, wat het vermoeden bevestigt dat het in Nederland een jonge sector betreft. Er zijn vier verschillende vormen binnen AAE te weten; leesdieren, klasdieren, bezoekteams en educatie op een boerderij. Op vier SBO scholen en één cluster 4 school wordt gebruik gemaakt van leesdieren. Klasdieren worden door negen scholen ingezet; acht van de negen scholen passen deze vorm dagelijks toe. In totaal zijn er drie scholen die gebruik maken van een educatie op een boerderij. Bezoekteams worden het minst ingezet; er is één SBO school en één cluster 4 school die gebruik maakt van bezoekteams. Daarnaast zijn er nog twee scholen die van andere vormen gebruik maken; een SBO school maakt dagelijks gebruik van een natuurpark en een cluster 4 school maakt gebruik van de inzet van dieren bij externaliserende conflicten. Honden, vissen en boerderijdieren worden het meest frequent genoemd als diersoorten die worden ingezet bij de verschillende vormen van AAE. De respondenten die gebruik maken van AAE scoorden hoog op tevredenheid. Van de 14 respondenten zijn er 10 die zeer tevreden zijn. Twee zijn tevreden. De overige twee zijn ontevreden/zeer ontevreden. De succesfactoren die worden ervaren bij de inzet van AAE zijn (op willekeurige volgorde) 'Verantwoordelijkheidsgevoel en Respect', 'Zelfvertrouwen' en 'Interesse en Motivatie', 'Leerprestaties', 'Sociale vaardigheden' en 'Emotionele stabiliteit'. Mike Paffen zet zijn hond (Jim) in voor verbetering van verschillende vaardigheden bij kinderen, de tijd om doelen te verwezenlijken wordt door deze inzet aanzienlijk verkort. Er worden ook moeilijkheden ervaren bij de inzet van AAE. De respondenten die gebruik maken van AAE ervaren voornamelijk 'Financiën' en 'Allergie' als moeilijkheden. De moeilijkheden die worden ervaren door de respondenten die geen gebruik maken van AAE zijn 'Allergie', 'Onbekendheid van AAE' en 'Verzorging'. Bij de respondenten, die geen gebruik van AAE maken, is gevraagd naar de behoefte om dit te gaan inzetten. Hier lijkt ongeveer 80% weinig tot geen behoefte te hebben om AAE in de toekomst te gaan toepassen. 20% heeft geringe tot veel behoefte. Uit de bovenstaande bevindingen is te concluderen dat de inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal (basis) onderwijs in Nederland gering is (12,6%). Het gemiddelde gebruik van 3,8 jaar impliceert dat het om een jonge sector gaat. Er is nog weinig bekend over de huidige inzet van AAE in het regulier onderwijs, de effecten van AAE binnen het schoolsysteem in Nederland en het beleid wat er bestaat op het gebied van AAE in Nederland. Dit levert mogelijkheden voor vervolgonderzoek. Door het hoge aantal respondenten, wat aangeeft niet bekend te zijn met AAE, kan geconcludeerd worden dat de sector AAE nog veel bekendheid kan verwerven. Er wordt aan AAIZOO geadviseerd zich te richten op deze bekendmaking. Daarnaast wordt aanbevolen om aandacht te besteden aan samenwerkingsverbanden tussen scholen. De scholen die allergieën als moeilijkheid ervaren, wordt aanbevolen te kijken naar de mogelijkheid voor het inzetten van een hypoallergene rassen.

Summary

Animal Assisted Education (AAE) has already achieved several successes at international level. In France, Germany, Austria, USA and Belgium various organizations are professional engaged in AAE on special schools. In the Netherlands the assumption was that there would be a limited deployment of AAE. The foundation Animal Assisted Interventions in Care, Investigation and Education (AAIZOO) therefore expressed the need to investigate the current use of AAE in special (primary) education in the Netherlands. For this survey the next main question is therefore drawn: "What is the current deployment of Animal Assisted Education in special (primary) education in the Netherlands?" To obtain a correct answer to this question, sub-questions were prepared. The schools are divided into five different forms of education; Special Basic Education (SBO) and Special Educations (SO) divided in cluster 1, cluster 2, cluster 3 and cluster 4. A SBO school focuses on children who just need a little bit more support than they can get at a regular school. Cluster 1 is aimed on children with a visual disability and cluster 2 on children with a hearing disability. In cluster 3 the focus lies on disabled and chronically ill children and cluster 4 schools are focussed on children with disorders and behavioural problems. The total population of this survey consisted of 639 special (primary) schools across the Netherlands. Decided was to use a digital survey. Also, there were two visits; to 'Dierenbeschermingscentrum Amersfoort' and Mike Paffen, who is a teacher at a special school, called 'De Zonnewijzer' located at Heerlen. The visit to the animal center served to clarify the concept of 'reading cats'. The interview with Mike was intended to learn more about AAE in practice. During the survey there were five of the 639 schools that did not have an email address. Of the remaining 634 schools, where the survey with guidance letter was sent to, 616 actually remained because some email addresses were no longer in operation or logged off for school participation. The survey was responded by 119 in total. Eight could not be processed in connection with an early termination of the survey. The data of the remaining 111 respondents was introduced in SPSS. The Chi-square goodness-of-fit test showed that the responses were representative. 14 respondents (12,6%) were using AAE and 97 (87,4%) respondents did not use AAE. On average AAE is being used for 3,8 years when the extremes are excluded, which confirmed the suspicion that it is a young sector. There are four different types of AAE such as; read animals, class animals, visiting teams, and AAE on a farm. Four SBO schools and a cluster 4 school are using reading animals. Class animals are used by nine schools; eight of the nine schools use this form daily. In total, there are three schools that use AAE on a farm. Visiting teams are the least used; there is a SBO school and a cluster 4 school that is using this form. In addition there are two schools that make use of other forms; an SBO school makes a daily use of natural environments and a cluster 4 utilizes the use of animals in externalizing conflicts. Dogs, fish and farm animals are the most frequent species used in the various forms of AAE. Respondents who use AAE scored high on satisfaction. Of the 14 respondents, 10 are very satisfied. The success factors that are experienced in the use of AAE are (in no particular order) 'Sense of Responsibility and Respect', 'Confidence' and 'Interest and Motivation', 'Academic performance', 'Social skills' and 'Emotional stability'. The dog (Jim) of Mike Paffen helps improving various skills in children; the time achieve the goals will be shortened by this commitment. There are various difficulties experienced in the use of AAE. Respondents who used AAE experienced several difficulties, in particular, with 'Finance' and 'Allergy'. The difficulties experienced by the respondents who did not use AAE are 'Allergy', 'Not familiar with AAE' and 'Care'. Among respondents who did not use AAE were asked about the need to handle this deployment. Here, about 80% seems to have almost no interest to use AAE in the future. 20% have little interest to use AAE in the future. From the findings it can be concluded that the use of Animal Assisted Education, in special (primary) education in the Netherlands, is low (12.6%). The average use of 3.8 years implies that it is a young sector. Little is known about the current use of AAE in formal education. The effects of AAE within the school system and the policy that exists in the field of AAE in the Netherlands. This provides opportunities for further research. Due to the high number of respondents indicating not to be familiar with AAE, can be concluded that the sector can still gain much prominence. It is advised to AAIZOO to focus on the publication of AAE in (special) (primary) schools. It is also recommended to pay attention to the cooperation between schools. Schools that experience difficulties with kids who suffer from animal allergies, are recommended to look at the possibility of using a hypoallergenic animal breed.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Theoretisch kader	7
1.1 Ontwikkeling AAE	7
1.2 AAE in het speciaal (basis)onderwijs	8
1.3 AAE Vormen	10
2. Onderzoeksvragen	12
3. Begripsbepaling	13
4. Materiaal en Methoden	15
4.1 Type onderzoek & onderzoeksontwerp	15
4.2 Onderzoekspopulatie	15
4.3 Dataverzamelmethode	16
5. Resultaten	18
5.1 Respons	18
5.2 Resultaten	19
6. Discussie	26
6.1 Methodediscussie	26
6.2 Resultatendiscussie	28
7. Conclusies	30
7.1 Conclusies deelvragen	30
7.2 Conclusie hoofdvraag	31
8. Aanbevelingen	32
8.1 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	32
8.2 Algemene aanbevelingen	32
Literatuurlijst	34
Bijlagen	I
Bijlage I Begeleidende brief	I
Bijlage II Enquête	II
Bijlage III Herinneringsmail	VII
Bijlage IV Bezoek Dierenbeschermingscentrum	VIII
Bijlage V Interview Mike Paffen	IX

Inleiding

Al decennia lang zijn er verschillende onderzoeken gedaan naar de invloed van dieren op de mens. Het staat vast dat de inzet van dieren ondersteunend kan zijn op verschillende gebieden (*Pauwels, 2011*). De onderlinge band tussen mens en dier lijkt in het bijzonder versterkt te worden wanneer dieren in contact worden gebracht met kinderen (*Melson, 2001*). Dieren kunnen kinderen bijvoorbeeld leren hoe ze op een passende manier een interactie kunnen aangaan. Zij zijn in staat om een duidelijke terugkoppeling te geven (*Brooks, 2001; Nebbe, 1991*). Dit kan het waardevol maken om gebruik te maken van de inzet van dieren in het onderwijs, ook wel Animal Assisted Education (afgekort AAE) genoemd.

AAE heeft op internationaal niveau al verschillende successen geboekt. Zowel in Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Amerika en België houden verschillende organisaties zich op professionele basis bezig met AAE. In Amerika is bijvoorbeeld het 'Reading Education Assistance Dog' (R.E.A.D.) programma succesvol. De honden, getraind voor het R.E.A.D. programma, worden door kinderen voorgelezen om de leesvaardigheid van het kind te bevorderen (*Intermountain Therapy Animals, 2014*). In Duitsland is het 'Institut für soziales lernen mit tieren' sinds 1994 actief met de inzet van dieren in verschillende (speciale) onderwijsinstellingen (*Institut für soziales lernen mit tieren, 2014*). De stichting 'Rund Um Den Hund' in Oostenrijk richt zich op de inzet van zogenaamde 'Schulhunde' (schoolhonden). Ze bestaan uit een groep hondeneigenaren die zich inzetten op het gebied van educatief werk, met behulp van hun hond (*Rund Um Den Hund, 2012*).

Uit meerdere onderzoeken is gebleken dat AAE positieve resultaten geeft. De volgende effecten kwamen daaruit naar voren:

- Stimulans voor verbetering van:
 - Taal (*Friesen, 2009*);
 - Verbeelding, fantasie en zelfreflectie (*Myers, 1998*);
 - Leesvaardigheid (*Altschiller, 2011; Briggs Newlin, 2003; Friesen, 2009; Jalongo et al., 2004*);
 - Sociale vaardigheden (*Anderson & Olson, 2006; Ascione et al., 2007; Hart, 2006; Pavlides, 2008; Prothmann et al., 2006*);
 - Interesse en motivatie (*Altschiller, 2011; Limond et al., 1997; Prothmann et al., 2006; Zasloff et al., 1999*);
 - Leerprestaties (*Ascione et al., 2007; Cambourne, 1988*).
- Verbetering van emotionele stabiliteit (*Anderson & Olson, 2006*).
- Fysiologische verbeteringen: lagere bloeddruk tijdens voorlezen aan dier (*Friedmann et al, 1983*) en een significant lager stress en angst gehalte (*Nagengast et al., 1997*).
- Verantwoordelijkheidsgevoel en respect voor levende dieren (*Kidd & Kidd, 1996; Zasloff et al., 1999*).
- Kinderen leren van dichtbij over de levenscyclus, gedrag en de leefomgeving/juiste huisvesting van de dieren (*Zasloff et al., 1999*).
- De sfeer die een dier meeneemt kan worden beschreven als warm, tolerant en empatisch (*Prothmann et al., 2006*), kinderen kunnen een (vertrouwens)band met ze opbouwen (*Brendtro & Long, 1995; Friesen, 2009; Kidd & Kidd, 1996; Zasloff et al., 1999*).
- Verzorging van dieren zorgt voor meer zelfvertrouwen (*Zasloff et al., 1999*).

Bij een groot deel van de kinderen, die hebben geparticipeerd in de genoemde onderzoeken, was er sprake van psychische, emotionele of ontwikkelingsproblemen, en/of een beperking. Het Nederlandse speciaal (basis) onderwijs richt zich op deze doelgroep. Deze bovenstaande onderzoeken zijn echter in het buitenland uitgevoerd.

In Nederland zijn op dit moment onder andere 'Happy Tails', Stichting 'Zorgdier', 'Bezoekdier Nederland', 'Leren met Honden' en Stichting 'Met Dier Meer Mens' actief binnen AAE. Zowel binnen het regulier als binnen het speciaal onderwijs bieden zij mogelijkheden aan, zoals het bezoeken van scholen met bezoekteams. Het dierenbeschermingencentrum in Amersfoort is daarnaast een pilot gestart genaamd 'Voorleesuurkje aan katten', om de leesvaardigheid van kinderen te bevorderen. Kinderen van 7 t/m 12 jaar kunnen hier terecht om voor te lezen aan katten, ongeacht welk onderwijs zij volgen (*Dierenbescherming, 2014*).

De bijzonder positieve effecten die in het buitenland naar voren zijn gekomen en de vermoedelijk geringe huidige inzet (*prof. dr. M.J. Enders-Slegers, Adviseur A.A.I.Z.O.O., Persoonlijke communicatie op 4 maart 2014*) van AAE in Nederland, deden vermoeden dat er hier nog een grote ontwikkeling kan plaatsvinden bij de verbetering, professionalisering en specificatie van AAE. Een eerste stap hierin is dit inventariserende onderzoek, waarbij de huidige inzet binnen het speciaal (basis) onderwijs in kaart is gebracht.

Stichting Animal Assisted Interventions in Zorg, Onderzoek en Onderwijs (AAIZOO) fungeerde binnen dit afstudeerproject als opdrachtgever. Het onderzoek sluit aan bij de standpunten van Stichting AAIZOO. De stichting zet zich in voor het verbeteren van kennisinfrastructuur op het gebied van Animal Assisted Interventions (AAI). Zo wordt het voor wetenschappers, hulp- en zorgverleners en andere beroepsmatige aanbieders van dierondersteunde werkzaamheden, gemakkelijker gemaakt om onderzoeken uit te voeren, kennis te delen en onderwijs te ontwikkelen (*AAIZOO, 2014*).

Dit onderzoek is erop gericht om inzicht te bieden in wat de huidige inzet van Animal Assisted Education is binnen het speciaal (basis) onderwijs in Nederland. De aansluitende hoofdvraag luidt: *'Wat is de huidige inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal (basis)onderwijs in Nederland?'*

In hoofdstuk 1 zal het theoretische kader worden besproken. Hier zullen verschillende aspecten van AAE zullen worden belicht. Onderwerpen zoals de ontwikkeling van AAE, AAE in het speciaal (basis) onderwijs en de verschillende vormen zullen worden behandeld. Vervolgens zullen in hoofdstuk 2 de onderzoeksvragen aan bod komen. In hoofdstuk 3 worden in de begripsbepaling de definities gegeven van verschillende begrippen, zo als deze van toepassing zijn op het onderzoek. In Hoofdstuk 4 zullen de gebruikte materialen en methoden worden besproken. Zowel het type onderzoek, onderzoeksontwerp, onderzoekspopulatie, als de dataverzamelmethode komen hier aan bod. Vervolgens zullen in hoofdstuk 5 de resultaten worden behandeld. Hoofdstuk 6 bevat de discussie, met vervolgens in hoofdstuk 7 de conclusie. Het laatste, achtste, hoofdstuk worden de aanbevelingen gedaan naar aanleiding van dit onderzoek.

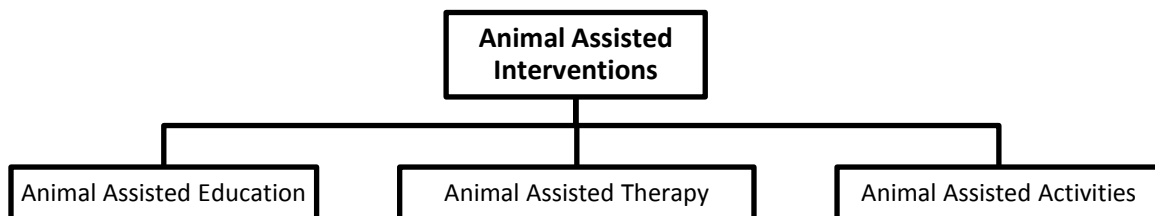
1. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk zullen verschillende aspecten worden belicht van Animal Assisted Education. In §1.1 zal de ontwikkeling worden besproken van (inter)nationale organisaties die zich bezig houden met Animal Assisted Education (AAE). Daarnaast zal in §1.2 worden ingegaan op de verschillende vormen waarin AAE kan plaatsvinden. Vervolgens wordt er in §1.3 toegelicht waarom AAE waardevol kan zijn in het speciaal (basis) onderwijs en zullen verschillende effecten van AAE worden besproken.

1.1 Ontwikkeling AAE

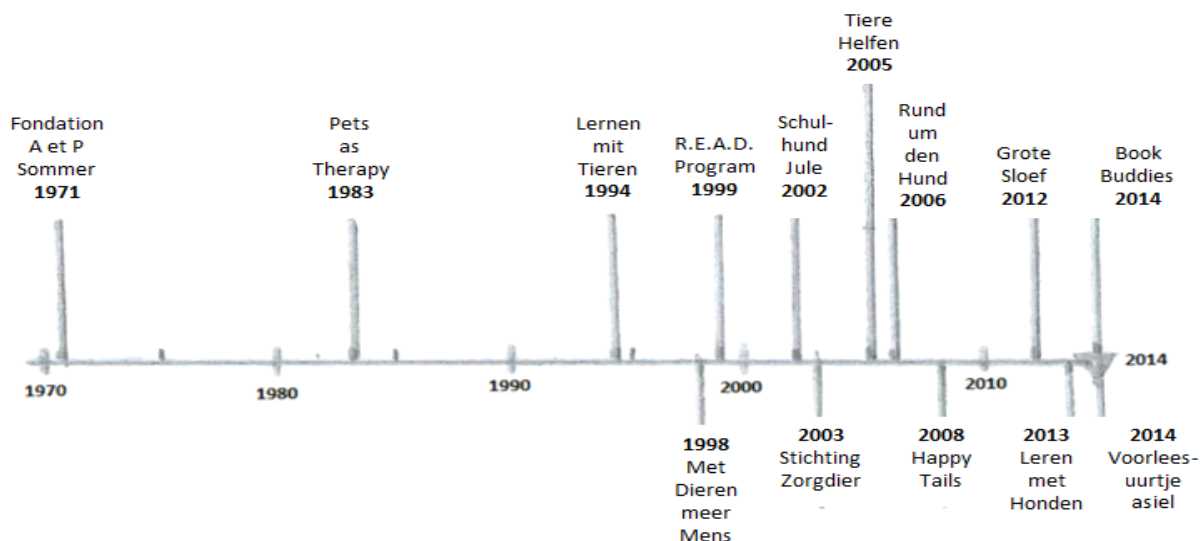
In de onderstaand figuur 1 is een schematisch overzicht te zien van de verschillende takken in de 'wereld' van dieren in de zorg. De hoofdtak is Animal Assisted Interventions. Hieronder vallen zowel Animal Assisted Education, -Therapy, en -Activities (*prof. dr. M.J. Enders-Slegers, Adviseur A.A.I.Z.O.O., Persoonlijke communicatie op 18 mei 2014*).

Figuur 1 Overzicht takken Dier in de Zorg

Bovengenoemde 'Animal Assisted Interventions' vinden al eeuwen plaats. Sinds enkele decennia worden verschillende onderzoeken op dit gebied uitgevoerd (*Thierens, 2007*). Er wordt een trend zichtbaar van bezoekteams en andere onafhankelijke organisaties, welke geleidelijk aan meer geïntegreerd worden in scholen. Er ontstaan organisaties die zich specifiek richten op AAE. De meeste (inter)nationale organisaties zijn pas in de afgelopen 20 jaar gestart, wat te zien is op de onderstaande tijdsbalk (figuur 2).

Figuur 2 Tijdlijn (inter)nationale organisaties AAE

1.2 AAE in het speciaal (basis)onderwijs

Om een beter beeld te krijgen van de waarde van Animal Assisted Education, zullen in dit hoofdstuk verschillende onderzoeken worden besproken die hier op zijn gericht. Ten eerste zal het belang wat AAE in het speciaal (basis) onderwijs kan hebben worden besproken. Vervolgens zal de bijdrage van AAE in ontwikkeling, gezondheid en vaardigheden aan bod komen.

Belang van AAE in speciaal (basis) onderwijs

Volgens Zasloff, Hart & DeArmond (1999) kan de inzet en/of het houden van dieren een grote waarde hebben binnen het (speciaal (basis)) onderwijs. Dit onderzoek was gericht op de meningen van leerkrachten binnen het basisonderwijs in Californië. Een groot deel van de leerlingen binnen dit onderwijs had extra ondersteuning nodig. Er was sprake van psychische-, emotionele- of ontwikkelingsproblemen. Tevens waren er kinderen met spraakproblemen, slechthorende kinderen, kinderen met leerproblemen, kinderen met ADD en kinderen met een taalachterstand. 71% van de leraren was het er over eens, dat de aanwezigheid de inzet van dieren kinderen kunnen leren over verzorging, verantwoordelijkheid, sociale normen en waarden, en respect voor mens en dier.

Zoals gebleken uit het onderzoek van Kaminski et al. (2002) lijken kinderen, in tegenstelling tot levenloos speelgoed, meer reactie te tonen op levende dieren en zich hier meer mee te verbinden. Vanuit deze resultaten kan worden geconcludeerd dat een levend dier in het onderwijs een meerwaarde heeft. Dit wordt tevens bevestigd door het onderzoek van Martin & Farnum (2002). Deze studie naar kinderen met pervasieve ontwikkelingsstoornissen heeft de reacties van kinderen op een levende hond, vergeleken met de reacties op een bal en een knuffelhond. De studie wees uit dat de aanwezigheid van een levende hond voor meer focus zorgde. Tevens gingen de kinderen meer spelen en werd er meer bewustzijn getoond van de sociale omgeving.

Uit het onderzoek van Anderson & Olson (2006) bleek dat honden een positieve bijdrage leveren, aan de houding en het gedrag van kinderen met een zware gedragsstoornis op de basisschool. Er was een verbetering van de emotionele stabiliteit waargenomen en een positievere houding naar de school. Er is tevens bekend dat het wekelijkse bezoek van een dier op de Hannah More School (Baltimore County, Maryland), bijzondere veranderingen teweeg heeft gebracht. Deze school is vergelijkbaar met speciaal onderwijs cluster 3 en 4. Na deze pilot bleek dat de contactuele eigenschappen van een groot deel van de kinderen waren versterkt. Er werd meer gelachen, gepraat en de interesses van de kinderen waren verbreed (Pavlidis, 2008).

Dieren op school dragen bij aan het zelfvertrouwen van de leerlingen, door een 'vriend' voor ze te zijn waarmee ze een band aan kunnen gaan en waar zij liefde van ontvangen (Zasloff en Hart, 1999). Werken in een klas kan stressvol zijn voor kinderen, vanwege de verwachtingen die de mensen om hun heen van hun hebben, op presterend gebied, en de sociale druk die er heerst. Wanneer er een hond in de klas is, kan de ontwikkelende band tussen hond en leerling een bron van kalmte en troost zijn, binnen het complexe sociale gebeuren. Dieren kunnen een aanvulling geven, naast de gebruikelijke lessen, in het leren van menselijke normen en waarden (Brendtro & Long, 1995; Friesen, 2009). Law and Scott (1995) hebben onderzocht, wanneer dieren in het onderwijs werden ingezet met kinderen met een Autisme Spectrum Stoornis, dit tot positieve resultaten leed op sociaal gebied. De interacties die de kinderen hebben met de dieren bevatten vaak vragen, persoonlijke verhalen en op een natuurlijke manier ontstane leermomenten (Hunt & Hart, 2001).

Het onderzoek van Hunt & Hart (2001) laat zien, wanneer kinderen de kans krijgen voor een multi-zintuiglijke interactie met dieren, ze sterker ingaan op de kans om cognitieve denkprocessen in werking te zetten, zoals het stellen van vragen. Fysiek aanraken lijkt hierin een belangrijke rol te spelen. Dit onderzoek sluit aan op het eerder genoemde onderzoek van Kaminski et al. (2002), waaruit bleek dat levende dieren meer reactie op wisten te wekken.

Op het moment dat er een gesprek wordt gevoerd met een dier, spelen deze angsten geen rol – in tegenstelling tot het voeren van gesprekken met mensen. Ondanks dat kinderen weten dat dieren niet letterlijk kunnen verstaan wat zij zeggen, voelen ze zich begrepen en gehoord (*Melson, 2001*). Het onderzoek van Jalongo et al. (2004) beweert zelfs, dat honden zorgen voor een dusdanig unieke vorm van support bij het leergedrag, de psychische gezondheid en het emotionele welzijn van kinderen, dat dit niet kan worden bereikt door middel van menselijke interactie en/of interventie

Bijdrage in ontwikkeling, gezondheid en vaardigheden

Zoals eerder al genoemd, kan Animal Assisted Education bijzonder positieve resultaten geven. Het is vastgelegd dat dieren in de klas kunnen zorgen voor een transformatie in de houding en het gedrag van de kinderen, zowel naar dieren, als naar de buitenwereld (*Ascione & Weber, 1999*). Dieren in de klas creëren een sfeer van vertrouwen en bieden ondersteuning bij het opbouwen van relaties (*Delta, 2000*). Dit wordt mede bevestigd door Kidd & Kidd (1996, 1985). Kinderen kunnen een sterke connectie en fascinatie hebben met en voor dieren. Het is waargenomen dat ze een sterke band kunnen ontwikkelen met dieren, welke kan bijdragen aan de ontwikkeling van de kwaliteit van het leven van het kind (*Melson, 1997; Melson, Schwarz & Beck, 1997*).

Er zijn meerdere onderzoeken geweest naar de bijdrage op verschillende (ontwikkelings)gebieden; onderzoek wat gericht is op de interactie tussen kinderen en dieren liet positieve resultaten zien op fysiologisch gebied (*Odendaal, 2000*). Fysiologisch zorgt de aanwezigheid van een hond voor een significant lager stress en angst gehalte (*Jorgenson, 1997; Nagengast et al. 1997*). De aanwezigheid van het dier zorgt tevens voor een lagere bloeddruk, terwijl het kind hardop voorleest (*Friedmann et al, 1983*). Daarnaast kan de interactie tussen kinderen en dieren een bijdrage leveren op emotioneel, sociaal (*Anderson en Olson, 2006; Walters, Esteves en Stokes, 2008; Zasloff en Hart 1999*) en psychisch gebied (*Gee et al., 2007*). Een onderzoek van Myers (1998) laat zien dat ‘klasdieren’ de taal, verbeelding, fantasie en zelfreflectie van kinderen stimuleren. Concentratie wordt gestimuleerd door de belangstelling van het kind voor de interactie met het dier (*Delta, 2000*).

In alle mogelijke vormen van AAE zijn vaardigheden van kinderen te trainen. Het verwerven van kennis over de aanwezige dieren en leren over (op humane wijze) zorgen kan bijvoorbeeld waardevol zijn. Tijdens de interventies kan er tevens een motorische en fysieke ontwikkeling van vaardigheden plaatsvinden door middel van mens-dier interacties. Daarnaast kunnen vaardigheden zoals discipline, vriendelijkheid, koestering, loyaliteit, verantwoordelijkheid en contact maken aan bod komen (*Delta, 1999*). Prothmann, Bienert & Ettrich (2006) hebben korte termijneffecten van honden op het gedrag van kinderen onderzocht. Zij stelden vast dat de interactie tussen kind en hond zorgde voor een in grote mate toegenomen alertheid en aandacht van het kind. Tevens had het kind meer openheid, verlangen naar sociale contacten en interactie tot gevolg. Dieren lijken voor een grote verandering in sfeer te kunnen zorgen. Deze sfeer werkt bevorderlijk voor de leerprestaties die kinderen laten zien (*Cambourne, 1988*). Ook het onderzoek van Rossing (2009) naar de rol van dieren in het onderwijs aan beperkte kinderen, bevestigd in zowel het literatuur- als praktijkonderzoek dat dieren een belangrijke rol kunnen spelen in het bieden van ondersteuning aan kinderen met een beperking.

Volgens prof. dr. Olbrich en dr. Otterstedt (2003) gaat het in de praktijk bij het leren met dieren vaak om de correctie van ‘mislukt leren’ met hulp van een nieuwe leersituatie, bijvoorbeeld het omgaan met angsten, fobieën of een gedragsafwijking. Het leren vindt plaats door een proces van ‘systematische desensibilisatie’. Doordat een dier niet oordeelt is er ontspanning mogelijk. Die specifieke, niet-oordelende, eigenschap is het bijzondere van het leren met dieren. Zij laten zich niet beïnvloeden door de normen en waarden van de maatschappij. Deze vorm van leren kan in verschillende situaties worden toegepast.

1.3 AAE Vormen

In de inleiding zijn enkele organisaties in Nederland naar voren gekomen die zich (gedeeltelijk) bezighouden met Animal Assisted Education. In dit hoofdstuk zullen de vormen van AAE worden besproken. Er zal specifiek ingegaan worden op de effecten bij toepassing van elke vorm.

Leeshonden

Het principe van het begrip leeshonden is, dat (opgeleide) honden – eventueel met een begeleid(st)er- , met kinderen gaan lezen. Kinderen zijn vaak terughoudend in het deelnemen aan leesactiviteiten, door een gebrek aan zelfvertrouwen (*Guthrie, 2004*). Programma's met leeshonden zijn bedoeld om kinderen met leesproblemen aan te moedigen en van hun eventuele angst af te helpen. Aan het lezen met een dier zit een verminderde prestatiedruk verbonden, wat in relatie wordt gelegd met het niet-oordelende karakter van een dier (*Melson, 2001*). Dit werkt motiverend voor het kind (*Altschiller, 2011; Jalongo et al., 2004*). Kinderen die participeerden in leesprogramma's waren meer betrokken, gefocust en alerter, wanneer ze aan het lezen waren met de honden. Het is bewezen dat de angst om hardop te lezen verminderd bij het gebruik van deze methode (*Altschiller, 2011*). De integratie van een dier in leeromgevingen biedt mogelijkheden voor sociale betrokkenheid wat het begrijpend lezen, het plezier in het lezen, de woordenschat en de interpretatie van tekst kan verbeteren (*Friesen, 2009; Stanovich, 1986; Wigfield et al., 2004*).

Studies waarin de sociale en emotionele gevolgen worden onderzocht, die de interactie met honden heeft op kinderen die meer dan gemiddeld ondersteuning nodig hebben bij het leren, suggereert dat de honden in staat zijn om te helpen bij het stimuleren van taalvaardigheden. Honden prikkelen leervaardigheid van kinderen door ze een multi-sensorische leerervaring te bieden. Ze zijn sociaal en hebben aanleg om non-verbale lichaamstaal te 'lezen'. Na verloop van tijd, kunnen de sessies met leeshonden zich ontwikkelen tot motivatie om ook verwante (leer)activiteiten uit te voeren, zoals schrijven (*Friesen, 2009*).

Leeskatten

Leeskatten is een nieuw fenomeen. Huidige bekende projecten worden uitgevoerd in opvangcentra voor katten. In Amerika bestaat het leesprogramma 'Book Buddies', in Nederland houdt Dierenbeschermingscentrum Amersfoort zich bezig met een 'voorleesuurtje'. Beide initiatieven volgen dezelfde werkwijze. De kinderen komen langs in het betreffende opvangcentrum. De katten vergezellen de kinderen tijdens het lezen. Het draait hier voornamelijk om een individuele inzet. Deze vorm van Animal Assisted Education lijkt stimulerend voor de leesprestaties van de kinderen, echter kan dit (nog) niet ondersteund worden door wetenschappelijk onderzoek. Tevens lijkt het ritmische geluid van de stemmen van de kinderen een rustgevende invloed te hebben op de katten (*Dierenbeschermingscentrum Amersfoort, 2014*).

Tweemaal in de maand komen kinderen langs bij Dierenbeschermingscentrum Amersfoort, op een woensdagmiddag, om te participeren in een 'leeskatten-pilot'. Er is een bezoek afgelegd tijdens het voorleesuurtje op 28 mei, een interessante kans om kennis te maken met deze vorm van Animal Assisted Education. Twee kinderen kregen de mogelijkheid om individueel voor te lezen in een kamer met twee katten. Door het dierenbeschermingscentrum waren deze twee katten geselecteerd op karakter.

Bezoekteam

Bezoekteams zijn definieerbaar als: 'begeleider met dier(en), of meerdere begeleiders met dieren, die (voornamelijk op vrijwillige basis) zich inzetten op scholen' (*Pavlidis, 2008*). Bezoekteams kunnen zowel voor een individueel kind als klassikaal ingezet worden. Diersoorten die hierbij ingezet worden kunnen uiteenlopend zijn.

In Nederland brengt bijvoorbeeld de organisatie 'Leren met Honden' bezoeken aan (speciale) scholen. Naast de inzet van de honden, geven zij ook theorieles over de verzorging en gedragingen van de dieren. Hierbij geldt, dat zij een link proberen te leggen tussen het gedrag van honden en mensen (*Leren met Honden, 2013*). Op verschillende gebieden lijken bezoekteams ondersteuning te kunnen bieden. Op de Hannah More School (Baltimore County, Maryland) is een pilot uitgevoerd met bezoekteams. De diersoorten die werden ingezet waren konijnen, honden, een slang en een hagedis. Er werden verschillende effecten waargenomen, zoals; meer lachen, meer praten en het tonen van meer interesse (*Pavrides, 2008*). Kidd & Kidd (1996) schrijven dat leerprogramma's waarin kinderen de kans krijgen om levende dieren aan te raken en te observeren (zoals bij bezoekteams mogelijk is), positief kan werken in de ontwikkeling van sociale vaardigheden, respect en waardering naar de medemens.

Klasdieren

Klasdieren betreffen levende dieren die permanent worden gehouden in de klas. Klasdieren kunnen worden ingezet in uiteenlopende onderwijsgerelateerde interventies. Het kan hierbij om zowel klassikale- als individuele inzet gaan. Tijdens een onderzoek van Myers (1998) werd er een klas met 25 drie- tot vijfjarigen geobserveerd, waarbij dieren permanent aanwezig waren. Myers focuste hierbij op de betrokkenheid van de kinderen bij de dieren. De resultaten lieten zien dat klasdieren taal, zelfreflectie, verbeelding en fantasie stimuleerden. Tevens is er een onderzoek uitgevoerd naar klasdieren in Californië, door Zasloff, Hart & DeArmond (1999). Uit reacties van respondenten bleek dat dieren interesse opwekten bij de kinderen. Zij concludeerden dat dieren effectief kunnen worden ingezet binnen het onderwijs. Dieren kunnen een aanvulling geven, naast de gebruikelijke lessen, in het leren van menselijke normen en waarden. Tevens zijn de eerdergenoemde effecten (zie: Bezoekteams) uit het onderzoek van Kidd & Kidd (1996), hier van toepassing (ontwikkeling van sociale vaardigheden, respect en waardering naar de medemens bij aanraking en observering van levende dieren).

Aandachtspunten

Er zijn een aantal punten waarbij rekening mee gehouden moet worden tijdens de inzet van AAE. De keuze van het dier is belangrijk. Bij elke diersoort, maar ook per ras, kan het temperament, de grootte en het activiteitsniveau verschillen. Het betreffende kind, of de betreffende kinderen, moet(en) een passende match hebben met het dier. Tevens moet rekening gehouden worden met negatieve kijk tegen dieren. Zo kan een kind een negatieve ervaring hebben of bang zijn voor dieren. De thuissituatie en opvoeding van het kind kan tevens een rol spelen in de visie op dieren en in de manier waarop er met dieren wordt omgegaan. Daarnaast kan cultuur meespelen (*Fine, 2010*).

In het onderzoek van Zasloff, Hart & DeArmond (1999) worden ook nadelen/risico's genoemd van het houden van dieren in de klas. De kosten en tijd voor het onderhoud, de verantwoordelijkheid, gezondheid en veiligheid van de kinderen en welzijn van de dieren, werden als nadelen en/of risico's beschouwd.

Hygiëne speelt is tevens een belangrijk aandachtspunt, dit speelt een belangrijke rol bij de inzet van Animal Assisted Education. Het voorkomen van de verspreiding van zoönosen (ziektes die overdraagbaar zijn van dier op mens) is van groot belang. Een belangrijke maatregel ter preventie van zoönosen, is het wassen van de handen na de aanraking met een dier of de uitwerpselen van een dier (*RIVM, 2014*).

2. Onderzoeksvragen

In het volgende hoofdstuk zullen de onderzoeksvragen worden genoemd die zullen worden behandeld. De hoofdvraag is onderverdeeld in subvragen, om een zo volledig mogelijk antwoord te kunnen verkrijgen.

Hoofdvraag:

Wat is de huidige inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal (basis)onderwijs in Nederland?

Subvragen:

1. In welke mate wordt er gebruik gemaakt van AAE in het speciaal (basis) onderwijs in Nederland?
2. Hoe lang wordt er al gebruik gemaakt van AAE binnen het speciaal (basis) onderwijs in Nederland?
3. In welke mate worden de verschillende vormen van AAE toegepast op speciale (basis) scholen in Nederland?
4. Welke diersoorten worden ingezet bij AAE op speciale (basis) scholen?
5. Hoe tevreden zijn de speciale (basis) scholen die gebruik maken van AAE over de inzet hiervan?
6. Welke succesfactoren en moeilijkheden spelen een rol bij de inzet van AAE op de speciale (basis) scholen die hier gebruik van maken?
7. Welke moeilijkheden worden ervaren bij de speciale (basis) scholen die geen gebruik maken van AAE, die de toepassing hiervan tegenhouden?
8. Hoeveel behoefte bestaat er onder speciale (basis) scholen die geen gebruik maken van AAE, om AAE in de toekomst toe te gaan passen?

3. Begripsbepaling

Enkele veelvoorkomende begrippen zullen hieronder worden gedefinieerd, om zo een eenduidige interpretatie te verkrijgen.

Animal Assisted Education (AAE)

In dit onderzoek wordt Animal Assisted Education gedefinieerd als: ‘De inzet van levende dieren om ondersteuning te bieden bij het na streven van een educatief doel/educatieve doelen, zoals deze gesteld zijn bij het individuele kind of meerdere kinderen’. Deze definitie is afgeleid van de definitie die wordt gegeven in het Handboek ‘Dieren in de Zorg’ (Beerda et al., 2014).

AAE vormen

AAE vindt plaats in verschillende vormen. In dit onderzoek zullen verschillende onderwerpen worden meegenomen, te weten:

- *Bezoekteams*
Begeleider met dier(en), of meerdere begeleiders met dieren, die (voornamelijk op vrijwillige basis) zich inzetten op scholen (Pavlidis, 2008).
- *Klasdieren*
Levende dieren die permanent worden gehouden in de klas. Klasdieren kunnen worden ingezet in onderwijs gerelateerde interventies, zowel individueel als in een groep.
- *Leeshonden*
Honden die (samen met de begeleiders) langsgaan op scholen om kinderen ondersteuning te bieden tijdens het lezen.
- *Leeskatten*
Leeskatten is een nieuw fenomeen. De projecten die tot nu toe bekend zijn worden uitgevoerd in opvangcentra voor katten. De katten vergezellen de kinderen tijdens het lezen. Het draait hier voornamelijk om een individuele inzet.

Speciaal (basis) onderwijs

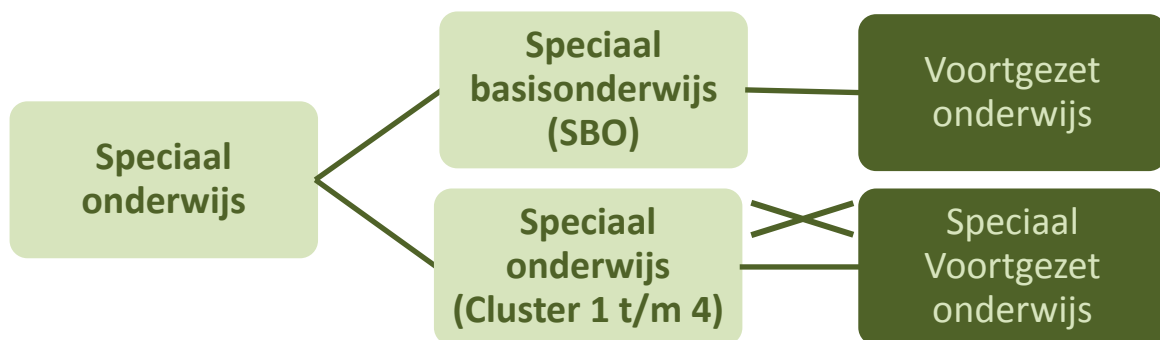
Afkorting waar mee bedoeld wordt; het speciaal basisonderwijs en het basisonderwijs van het speciaal onderwijs cluster 1 t/m 4. De leeftijd van de kinderen die op deze scholen zitten, zit tussen de 4 en 14 jaar. In figuur 3 is de onderverdeling weergegeven binnen de verschillende stromingen van (speciaal) onderwijs. In dit onderzoek worden de scholen die onder de donkergroene blokken vallen niet meegenomen. De eenheden die worden genoemd in de lichtgroene blokken worden wel in het onderzoek meegenomen. Deze worden hieronder verder toegelicht:

- *Speciaal basisonderwijs*: Op speciale basisscholen komen kinderen terecht die moeilijk kunnen leren of die problemen ondervinden met de opvoeding. Tevens is er plek voor alle andere kinderen die speciale aandacht/ondersteuning nodig. De doelen zijn hetzelfde als op gewone basisscholen, maar de leerlingen krijgen meer tijd om de doelen te bereiken (tot 14 jaar). De scholen maken gebruik van kleinere groepen dan reguliere basisscholen en zetten meer deskundigen in (Rijksoverheid, 2014).
- *Speciaal onderwijs*: Speciaal onderwijs is verdeeld in vier clusters, welke hieronder zijn beschreven:
Cluster 1 – Kinderen met visuele beperkingen: Dit zijn scholen voor visueel gehandicapte kinderen of meervoudig gehandicapte kinderen die slechtziend of blind zijn. De meeste van deze kinderen gaan met speciale begeleiding naar het gewone onderwijs. De overige bezoeken speciale scholen.

Cluster 2 – Kinderen met auditieve beperkingen: Dit zijn scholen voor dove en slechthorende kinderen en voor kinderen met ernstige spraakmoeilijkheden of taalmoeilijkheden. De scholen zijn er ook voor kinderen met communicatieve problemen, zoals bij bepaalde vormen van autisme.

Cluster 3 - Beperkte en langdurig zieke kinderen: Dit zijn scholen voor leerlingen met lichamelijke of verstandelijke beperkingen. Tevens kunnen langdurig zieke kinderen en leerlingen met epilepsie hier terecht.

Cluster 4 - Kinderen met stoornissen en gedragsproblemen: Dit cluster bestaat uit scholen voor kinderen met psychiatrische stoornissen of ernstige gedragsproblemen. Ook scholen die verbonden zijn aan pedologische (kinderkundige) instituten vallen onder dit cluster (Rijksoverheid⁸, 2014).

Figuur 3 Onderverdeling in het speciaal onderwijs

4. Materiaal en Methoden

Komend hoofdstuk is besteed aan de materialen en methoden die zijn gebruikt in het onderzoek. In §4.1 zal het type onderzoek en het onderzoeksontwerp worden besproken. Vervolgens wordt in §4.2 aandacht besteed aan de onderzoekspopulatie. In §4.3 zal de dataverzamelmethode worden beschreven.

4.1 Type onderzoek & onderzoeksontwerp

Dit onderzoek is een beschrijvend onderzoek. Het betreft een inventariserend onderzoek naar de huidige inzet van AAE in het speciaal (basis) onderwijs in Nederland. Er wordt puur beschreven wat er op dit moment bestaat aan inzet binnen het speciaal (basis) onderwijs in Nederland. Zo wordt er genoemd welke scholen wel en niet gebruik maken van AAE, welke vormen van AAE er zijn, welke dieren een rol spelen bij de inzet en welke succesfactoren/moeilijkheden er bestaan. Dit wordt onderzocht aan de hand van een enquête (Baarda & De Goede, 2006). Er is gebruik gemaakt van een surveyonderzoek, waarbij een enquête werd ingezet en een literatuuronderzoek is uitgevoerd. Het betreft een kwantitatief onderzoek, omdat het voornamelijk antwoord geeft op vragen die in hoeveelheden kunnen worden uitgedrukt en verhoudingen (Baarda & De Goede, 2006).

4.2 Onderzoekspopulatie

Het onderzoek is uitgevoerd binnen het speciaal (basis)onderwijs in Nederland. De onderzoekspopulatie betreft alle scholen die speciaal onderwijs – cluster 1, 2, 3, of 4- of speciaal basisonderwijs aanbieden. Op het internet zijn deze scholen achterhaald via de site www.lijstscholen.eu. De contactgegevens (met o.a. het e-mailadres) zijn daarna via websites van de scholen opgezocht. Deze scholen zijn benaderd via e-mail, met een link naar de enquête. De enquête kon digitaal ingevuld worden. Van het totale aantal scholen in Nederland waren er vijf waarvan geen e-mailadres bekend was. Van de resterende 634 scholen was dit wel beschikbaar. Vanwege het kleine aantal scholen dat niet over een e-mailadres beschikt, is besloten om deze scholen niet mee te nemen in het onderzoek. Tabel 1 geeft een overzicht van de aantallen scholen per provincie en per vorm van onderwijs, die in het bezit waren van een e-mailadres en die via deze weg benaderd zijn om deel te nemen aan het onderzoek.

Provincies	SBO	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4	Totalen per provincie
Friesland	13	0	1	9	3	26
Groningen	10	2	2	8	1	23
Drenthe	7	0	1	6	3	17
Overijssel	25	0	3	16	10	54
Flevoland	7	0	0	3	6	16
Gelderland	34	1	3	22	11	71
Noord-Brabant	40	1	7	24	15	87
Noord-Holland	51	1	6	20	10	88
Utrecht	22	2	4	9	5	42
Limburg	22	0	1	10	12	45
Zuid-Holland	70	1	9	42	27	149
Zeeland	8	0	1	6	1	16
Totaal per eenheid	309	8	38	175	104	Totaal: N = 634

Tabel 1 Overzicht aantal scholen per provincie en per vorm van onderwijs

4.3 Dataverzamelmethode

Literatuur heeft uitgewezen welke diersoorten werden ingezet bij AAE en welke bestaande moeilijkheden/succesfactoren er waren in het gebruik van AAE. Deze informatie is ingezet bij het formuleren van de antwoordopties bij de vragen in de enquête.

Belangrijk was de betrouwbaarheid van de bronnen die als naslagwerk werden gebruikt, dit werd grotendeels ingedekt door bij literatuuronderzoek op de volgende criteria te letten:

- Wetenschappelijke onderbouwing
- Auteur
- Jaartal (Geen literatuur ouder dan 20 jaar, tenzij geen jongere bron beschikbaar was)
- Toepasbaar in de context van het onderzoek

Het literatuuronderzoek werd uitgevoerd door middel van het internet (Google Scholar en online artikelen), tijdschriften en boeken.

De hoofdvraag werd beantwoord door de antwoorden op de subvragen. Deze antwoorden zijn allen verkregen door het afnemen van de enquête. Tabel 2 (zie volgende pagina) laat zien welke enquêtevragen zijn gekoppeld aan welke onderzoeksvragen (zie *bijlage II voor de gehele enquête*). Andere mogelijkheden voor dataverzameling waren, om de scholen telefonisch te benaderen of ze te bezoeken. Vanwege de ruime omvang van de onderzoekspopulatie (N=634) zijn deze opties afgevallен. Een online enquête was het meest tijdsbesparend en gaf daarnaast de mogelijkheid om alle scholen in Nederland mee te nemen in het onderzoek (behalve de scholen zonder e-mailadres).

Voordat de definitieve versie van de enquête werd verstuurd, is er een pilot uitgevoerd met het concept. 10 respondenten, uit de directe omgeving, die werkzaam zijn in het onderwijs zijn hiervoor benaderd. Achteraf hebben zij feedback kunnen geven op de onderdelen in de enquête die onduidelijk waren. Enkele aanpassingen in de vraagstelling, antwoorden of de begeleidende brief zijn daarna nog doorgevoerd. Dit heeft uiteindelijk de definitieve versie gevormd, welke te vinden is in *bijlage II*. Via het internet, op de site www.thesistools.com, kon de enquête worden ingevuld. De 634 scholen kregen via de mail een begeleidende brief met de specifieke link naar de enquête, welke was beveiligd met een inlogcode. Dit was ingesteld om ongewenste respons te voorkomen. De enquête was vier weken toegankelijk om in te vullen, daarna is de dataverwerking gestart. De keuze voor het digitaal afnemen was gemaakt met het oog op milieuvriendelijkheid en duurzaamheid. Als 'responsverhoger' was er een verloting ingesteld onder de deelnemende scholen. Zij hadden de mogelijkheid bij de enquête de gegevens van de school in te vullen, als ze mee wilden doen aan de verloting. Zo maakten zij kans op een fondanttaart, opgemaakt in het thema Animal Assisted Education. De data uit de enquêtes zijn verwerkt in het programma IBM SPSS Statistics 21.

Tevens zijn er twee bezoeken afgelegd. Eén bij Dierenbeschermingscentrum Amersfoort (verslag in bijlage IV) en één bij SO 'De Zonnewijzer' (interview in bijlage V) in Heerlen. Dit was om informatie te verschaffen over (de opzet van) de interventies die daar plaatsvinden. Het bijwonen van de interventie die plaatsvond bij Dierenbeschermingscentrum Amersfoort droeg bij aan het formuleren van een definitie voor het begrip 'Leeskatten'. Het bezoek aan SO 'De Zonnewijzer' in Heerlen was ter gelegenheid van een interview met Mike Paffen. Hij is leerkracht aan deze school en maakt sinds 4 jaar gebruik van AAE. Als ervaringsdeskundige kon hij ons te woord staan bij praktijkgerichte vragen.

Onderzoeksvragen	Enquêtevragen
1. In welke mate wordt er gebruik gemaakt van AAE in het speciaal (basis) onderwijs in Nederland?	1. Betreft de school waarvoor u de enquête invult een speciale basisschool of een speciaal onderwijsschool? 2. Onder welke provincie valt de school? 3. Wordt er op de school gebruik gemaakt van Animal Assisted Education (AAE)?
2. Hoe lang wordt er al gebruik gemaakt van AAE binnen het speciaal (basis) onderwijs in Nederland?	6. Hoelang wordt er al gebruik gemaakt van AAE op de school?
3. In welke mate worden de verschillende vormen van AAE toegepast op speciale (basis) scholen in Nederland?	1. Betreft de school waarvoor u de enquête invult een speciale basisschool of een speciaal onderwijsschool? 4. Welke vorm van AAE wordt er toegepast?
4. Welke diersoorten worden ingezet per vorm van AAE op speciale (basis) scholen?	1. Betreft de school waarvoor u de enquête invult een speciale basisschool of een speciaal onderwijsschool? 5. Welke diersoort wordt hierbij betrokken?
5. Hoe tevreden zijn de speciale (basis) scholen die gebruik maken van AAE over de inzet hiervan?	7. Hoe tevreden is de school over de huidige inzet van AAE op een schaal van 1 tot 4?
6. Welke succesfactoren en moeilijkheden spelen een rol bij de inzet van AAE op de speciale (basis) scholen die hier gebruik van maken?	8. Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat bij de inzet van Animal Assisted Education meerdere verbeteringen kunnen worden waargenomen bij de kinderen. Wat is op uw school de grootste succesfactor die wordt ervaren bij het gebruik van AAE? 9. Op welk gebied loopt de school tegen moeilijkheden aan betreffende de inzet van AAE?
7. Welke moeilijkheden worden ervaren bij de speciale (basis) scholen die geen gebruik maken van AAE, die de toepassing hiervan tegenhouden?	10. Op welk gebied loopt de school tegen moeilijkheden aan, die tegenhouden om gebruik te maken van AAE?
8. Hoeveel behoefte bestaat er onder speciale (basis) scholen die geen gebruik maken van AAE, om AAE in de toekomst toe te gaan passen?	1. Betreft de school waarvoor u de enquête invult een speciale basisschool of een speciaal onderwijsschool? 11. Hoeveel behoefte is er om AAE (in de toekomst) toe te passen, op een schaal van 1 tot 4?

Tabel 2 Overzicht onderzoeksvragen en enquêtevragen

5. Resultaten

In dit hoofdstuk zullen de respons (§5.1) en de resultaten (§5.2) worden besproken. De resultaten zijn onderverdeeld in thema's, die betrekking hebben op de onderzoeksvragen (deze staan vermeld in hoofdstuk 2).

5.1 Respons

In dit onderzoek was er sprake van een populatie ($N = 634$) van speciale (basis) scholen die benaderd zijn met een digitale enquête via e-mail. Uiteindelijke respons was $N=119$ (18,8% van de totale populatie), waarvan er $N=111$ (17,5%) zijn gebruikt voor de resultaten. Dit betekent dat er acht respondenten zijn afgevallen, omdat van deze scholen de enquêtes niet compleet waren ingevuld. In tabel 3 is af te lezen, dat de percentages van de totale populatie en respons niet gelijk verdeeld waren over de vormen van het onderwijs. Voornamelijk het SBO, maar ook de cluster 3 en 4 scholen hebben een relatief groter aandeel gehad in het onderzoek. Cluster 1 en 2 waren daarentegen relatief laag vertegenwoordigd.

Er is getoetst op representativiteit van de respons, wat is weergegeven in tabel 4 en 5. In tabel 4 worden de werkelijke aantallen (respons) met de verwachte aantallen (populatie) vergeleken. De nulhypothese bij de Chi-kwadraat goodness-of-fit toets is dat de verdeling van de respons gelijk is aan de theoretische verdeling (verwacht). De theoretische verdeling zijn de aantallen, zoals vastgesteld wanneer er afgegaan wordt op de verdeling van de groepen in de totale populatie. Hierbij wordt een α gehanteerd van 0,05. De overschrijdingskans is hier 0,054 (zie tabel 5), wat betekent dat de nulhypothese niet wordt verworpen (Asymp. Sig. $> \alpha$). Dit betekent dat de respons representatief is.

Vorm Speciaal Onderwijs	Populatie	Respons
SBO	48,7%	40,54%
Cluster 1	1,2%	0,9%
Cluster 2	5,99%	8,11%
Cluster 3	27,6%	24,32%
Cluster 4	16,4%	26,13%

Tabel 3 Percentages totale populatie en respons

	Geobserveerd	Verwacht	Verschil
SBO	45	54,1	-9,1
Cluster 1	1	1,4	-0,4
Cluster 2	9	6,7	2,3
Cluster 3	27	30,6	-3,6
Cluster 4	29	18,2	10,8
Totaal	111		

Tabel 4 De frequentieverdeling (Geobserveerd) en theoretische verdeling (Verwacht)

	VormSpeciaalOnderwijs
Asymp. Sig.	0,054
1 cell (20%) has expected frequencies less than 5. The minimum expected cell frequency is 1,4.	

Tabel 5 Significantietabel representativiteit

5.2 Resultaten

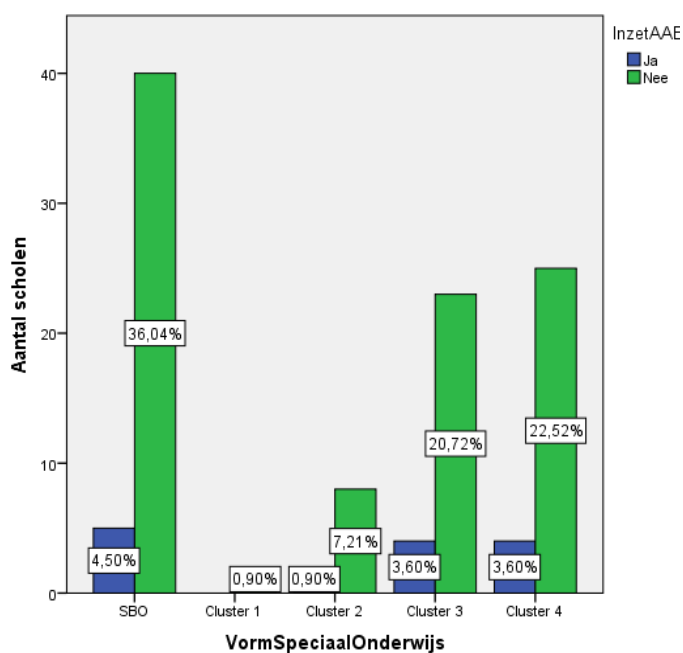
De resultaten zijn onderverdeeld in thema's, welke betrekking hebben op de onderzoeksvragen. De data die gebruikt zijn om de onderstaande resultaten te verkrijgen, zijn verkregen bij de enquête die is afgenomen bij de speciale (basis) scholen in Nederland. Tevens wordt er informatie gegeven uit het interview wat is afgenomen met Mike Paffen, leerkracht bij groep 3 van SO 'De Zonnwijzer' te Heerlen.

Inzet van Animal Assisted Education

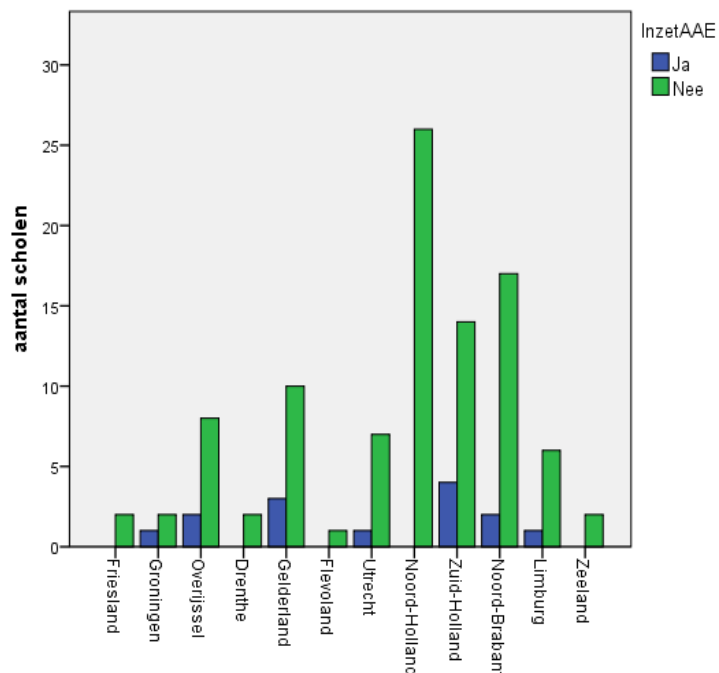
In grafiek 1 is de verdeling te zien, per vorm van het speciaal (basis) onderwijs, van het gebruik van Animal Assisted Education (AAE). Wanneer de respondenten 'Ja' hebben geantwoord, zetten zij AAE in op de school. Wanneer er 'Nee' is geantwoord, wordt AAE niet ingezet.

Van de totale 111 respondenten die hebben geparticipeerd in het onderzoek, is gebleken dat er in totaal 14 scholen AAE inzetten (12,6%). Deze scholen zijn verdeeld onder het SBO, cluster 2, cluster 3 en cluster 4. De resterende 97 scholen (87,4%) zetten AAE niet in.

Grafiek 2 geeft per provincie de hoeveelheden scholen aan, die wel en niet gebruik maken van AAE. Uit deze afbeelding is af te leiden, dat in Zuid-Holland de inzet van AAE het hoogst ligt. Wat tevens uit deze grafiek af is te leiden, is dat de respons van de provincie Noord-Holland het hoogst was. Van de respondenten uit deze provincie maakt geen enkele school gebruik van AAE.

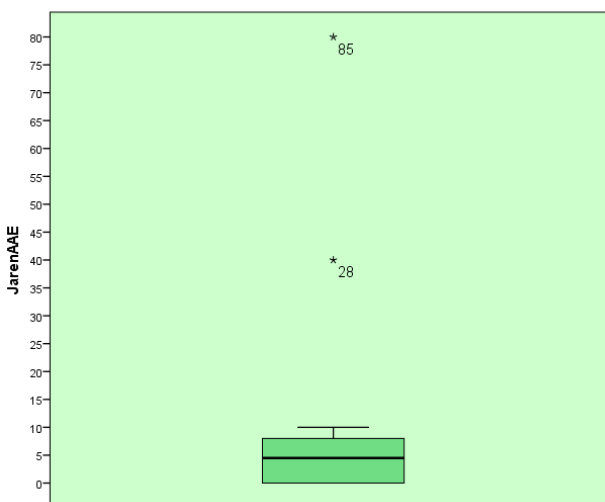
Grafiek 1 Overzicht inzet AAE in speciaal (basis) onderwijs

Grafiek 2 Overzicht inzet AAE, verdeelt over het land

Jaren

De 14 scholen die gebruik maken van AAE, zijn gevraagd hoeveel jaren zij dit inmiddels inzetten. Het rekenkundig gemiddelde komt uit op 11,8 jaar. Het minimum is 0 jaar en het maximum is 80 jaar (spreiding van 80 jaar). Wanneer de extremen van 40 en 80 jaar er uit worden gelaten komt het gemiddelde op 3,8 jaar (aangegeven met *, zoals af te lezen in de boxplot, welke is weergegeven in grafiek 3). Het minimum is dan 0 jaar en het maximum 11 jaar (spreiding van 11 jaar).

Grafiek 3 Inzet AAE in jaren

Vormen van AAE

Er wordt gebruik gemaakt van verschillende vormen van AAE, zoals leeddieren, klasdieren, bezoekteams en AAE op een boerderij. Tevens was er in de enquête een mogelijkheid om andere vormen aan te geven. Hieronder zal per vorm aan worden gegeven hoeveel en welke scholen er gebruik van maken en in welke mate dit gebeurt. De toelichting hier van is te vinden in tabel 6. De mate van toepassing is aangegeven met kleuren. Waar welke kleur voor staat is af te lezen in de legenda, rechts van tabel 6. In de kolom 'Leeddieren' zijn de aantallen scholen af te lezen, per vorm van speciaal (basis) onderwijs, die gebruik maken van leeddieren. Er is te zien dat er op het SBO het meest gebruik wordt gemaakt van leeddieren. Twee scholen maken er dagelijks gebruik van en twee scholen maken er jaarlijks gebruik van. Tevens is er één cluster 4 school welke wekelijks gebruik maakt van leeddieren. In totaal zijn er vijf scholen die gebruik maken van leeddieren.

De kolom 'Klasdieren' geeft informatie over de aantallen scholen, per vorm van speciaal (basis) onderwijs, die gebruik maken van klasdieren. Acht van de negen scholen past deze vorm dagelijks toe. In totaal zijn er negen scholen actief met deze vorm van AAE. De volgende kolom, 'Boerderij', geeft de aantallen van de scholen die gebruik maken van educatie op een boerderij. Er zijn totaal drie scholen die deze vorm inzetten (twee cluster 3 scholen en één SBO school). Dit gaat in alle gevallen om dagelijks gebruik. De kolom 'Bezoekteam' geeft informatie over het aantal scholen die bezoekteams inzetten. Er is één SBO school en één cluster 4 school die gebruik maakt van bezoekteams (in totaal twee). De SBO school zet dit jaarlijks in, de cluster 4 school zet dit maandelijks in. Daarnaast zijn er nog twee scholen die andere vormen inzetten maken. Een SBO school geeft aan dagelijks gebruik te maken van een natuurpark. Een cluster 4 school geeft aan dagelijks dieren in te zetten bij externaliserende conflicten.

	Leeddieren	Klasdieren	Boerderij	Bezoekteam	Anders
SBO	2 + 2	3	1	1	1
Totaal	4	3	1	1	1
Cluster 1	0	0	0	0	0
Totaal	0	0	0	0	0
Cluster 2	0	1	0	0	0
Totaal	0	1	0	0	0
Cluster 3	0	1 + 1	2	0	0
Totaal	0	2	2	0	0
Cluster 4	1	3	0	1	1
Totaal	1	3	0	1	1
Totaal	5	9	3	2	2

Legenda	
	Dagelijks
	Wekelijks
	Maandelijks
	Jaarlijks
	Niet

Tabel 6 Per vorm van AAE aangegeven, welke vormen van onderwijs, in welke mate AAE inzetten

Diersoorten

In tabel 7 is per vorm van het speciaal (basis) onderwijs te zien welke diersoorten zij inzetten bij AAE. De inzet beperkt zich voornamelijk tot de diersoorten hond, vis en boerderijdieren. Uit de totalen blijkt dat honden het meest frequent worden ingezet. Een voorbeeld hiervan is de inzet van een Australische herder op 'SO de Zonnewijzer' in Heerlen. Tevens zal hier op korte termijn een teckel worden ingezet, die op dit moment nog wordt getraind voor dit doeleinde.

Er nog twee scholen die 'Anders' aangevinkt hebben als antwoord, wat betekent dat zij andere diersoorten inzetten. Hierbij hadden zij de mogelijkheid om dit antwoord toe te lichten. Eén van deze scholen, een SBO school vermeldt in het open antwoord gebruik te maken van cavia's, konijnen en gerbils. Een cluster 4 school vermeldt in het open antwoord dat naast honden en vissen, ook schildpadden, konijnen, cavia's, vogels en hamsters ingezet worden.

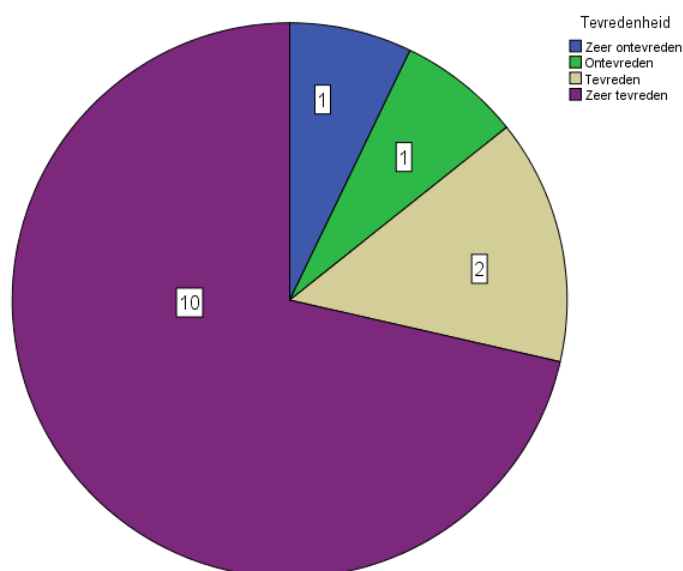
Diersoort	SBO	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4	Totaal
Hond	1	0	1	3	3	5
Vis	2	0	1	0	0	3
Boerderijdieren	1	1	2	0	0	4
Anders	1	0	0	1	1	2
Totaal	5	1	4	4	4	14

Tabel 7 Overzicht diersoorten per vorm speciaal (basis) onderwijs

Tussen de vormen van AAE en de diersoorten kunnen geen significante verbanden worden gevonden, mede door het lage aantal respondenten.

Tevredenheid

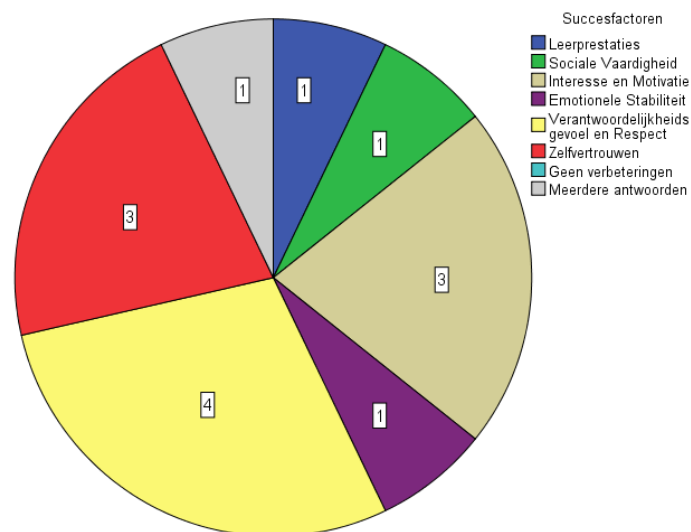
In grafiek 4 zijn de beoordelingen af te lezen, over de tevredenheid van de scholen over AAE. Deze vraag kon enkel worden beantwoord door scholen die actief zijn met AAE. Zij konden kiezen tussen een score van 1 tot en met 4, waarbij het cijfer 1 stond voor 'Zeet ontevreden' en het cijfer 4 stond voor 'Zeet tevreden'. Van de 14 respondenten die deze vraag hebben beantwoord, zijn er 10 die voor de hoogst mogelijke score (4= 'Zeet tevreden') hebben gekozen. Twee respondenten hebben voor een '3' gekozen en zijn tevreden over de inzet van AAE op hun school. Dit betekent dat er 12 van de 14 scholen tevreden of zeer tevreden zijn over de inzet. Eén school heeft geantwoord dat zij ontevreden zijn en één school heeft geantwoord dat zij zeer ontevreden zijn over de inzet.

Grafiek 4 Beoordeling tevredenheid inzet AAE

Succesfactoren bij de inzet van AAE

In grafiek 5 is af te lezen welke succesfactoren een rol spelen bij de inzet van AAE. Er was bij de enquêtevraag over succesfactoren één antwoord mogelijk. De antwoorden zijn verdeeld. 'Verantwoordelijkheidsgevoel en Respect' wordt door vier respondenten aangegeven als de grootste succesfactor. 'Zelfvertrouwen' en 'Interesse en Motivatie' worden beide door drie respondenten aangewezen als succesfactor. Tevens worden leerprestaties, sociale vaardigheden en emotionele stabiliteit genoemd. Eén respondent heeft meerdere antwoorden gegeven in een open antwoord. Deze respondent noemt; het verhogen van leerprestaties, sociale vaardigheden, meer interesse voor het schoolse leren en verhoging van zelfvertrouwen.

Grafiek 5 Succesfactoren bij de inzet van AAE

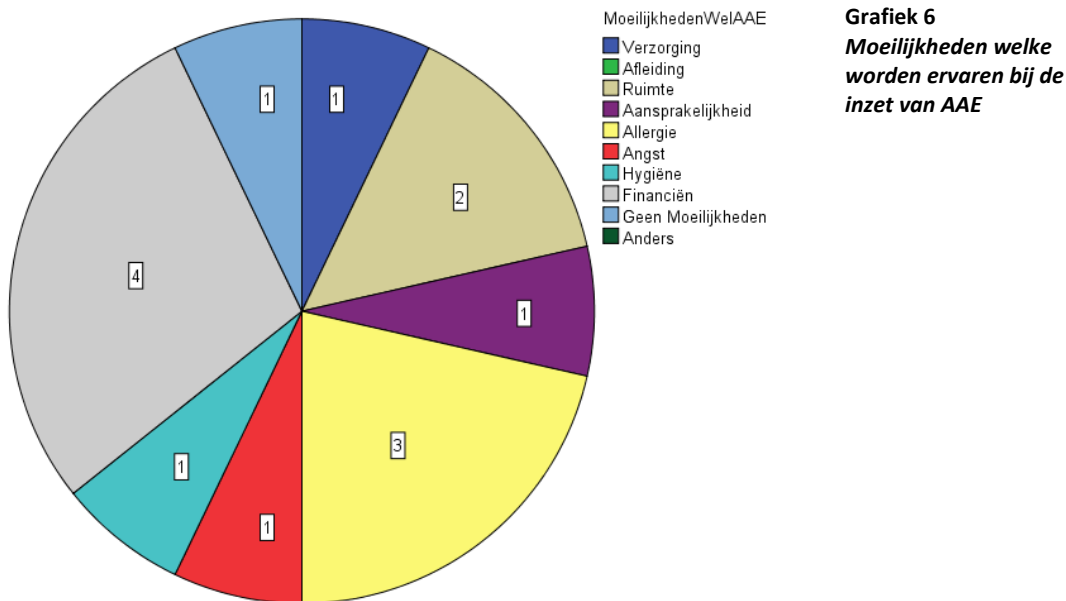
Tevens zijn er nog enkele vragen gesteld aan Mike Paffen, leerkracht bij groep 3 aan SO 'de Zonnewijzer' te Heerlen en ervaringsdeskundige op het gebied van AAE. Bij de toepassing van AAE in samenwerking met zijn hond (Jim), heeft hij de afgelopen vier jaar meerdere succesfactoren ervaren. Voor elk kind bestaan er handelingsplannen, waar de inzet van Jim deel van uit maakt. Mike heeft gemerkt dat, sinds hij Jim inzet, het minder tijd kost om een bepaald doel bij een kind te bereiken.

'Ieder jaar dat ik Jim inzet zie ik verbeteringen op verschillende gebieden bij mijn leerlingen, waarbij ik het idee heb dat de inzet van Jim een rol speelt. Zo merk ik dat de motivatie om te lezen toeneemt wanneer Jim aanwezig is in de klas. Kinderen wijzen elkaar erop dat ze rustig met elkaar om moeten gaan en niet moeten schreeuwen, om Jim niet te laten schrikken. Een gevolg hiervan is dat de zelfbeheersing verbetert. Tevens krijgen de kinderen die verlegen zijn van aard, gemakkelijker de kans om sociale contacten aan te gaan door middel van sommige oefeningen met Jim, wat er vervolgens toe leidt dat ook samenwerking bij sommige kinderen versterkt.'

(Mike Paffen, Persoonlijke communicatie op 10 juni 2014)

Moeilijkheden bij de inzet van AAE

In grafiek 6 is af te lezen welke moeilijkheden een rol spelen bij de inzet van AAE. Ter verduidelijking: het draait hierbij om de 14 respondenten die gebruik maken van AAE. Er was bij de enquêtevraag over de moeilijkheden die worden ervaren één antwoord mogelijk. De antwoorden zijn verdeeld. Op dit onderdeel wordt 'Financiën' door vier respondenten aangegeven als moeilijkheid. Drie respondenten hebben aangegeven dat 'Allergie' hoofdzakelijk als moeilijkheid wordt ervaren. Twee respondenten hebben 'Ruimte' als antwoord aangegeven. Tevens speelt 'Verzorging', 'Aansprakelijkheid', 'Angst' en 'Hygiëne' een rol (elk door één respondent geantwoord). Eén respondent ervaart geen moeilijkheden bij de inzet van AAE.

Tijdens het interview met Mike Paffen is er gesproken over de moeilijkheden die hij ervaart bij de inzet van AAE met zijn Australische herder, Jim. Mike liep in de loop der tijd tegen verschillende praktische problemen aan.

'Wat doe je bijvoorbeeld als het regent? Jim is een grote hond en de meeste oefeningen spelen zich buiten af. Ook erg warm weer kan voor moeilijkheden zorgen, zo neem ik Jim vaak mee op de fiets. 's Ochtends vallen de temperaturen dan vaak nog wel mee, maar 's middags als het heel warm is kan de hond niet het hele eind rennen. Daarnaast liep ik met het fietsen er tegenaan dat Jim niet 's ochtends meteen gevoerd kan worden, ter voorkoming van maagtorsies krijgt hij zijn brokken op school.'

(Mike Paffen, Persoonlijke communicatie op 10 juni 2014)

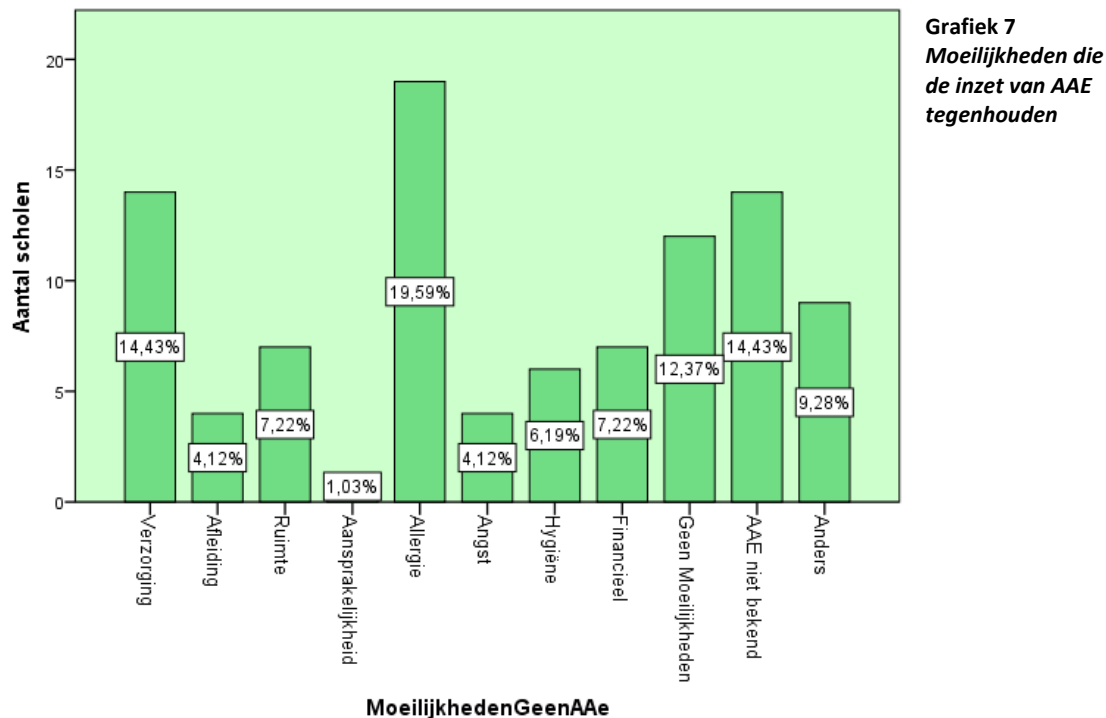
Daarnaast zou Mike de hond Jim graag een opleiding bieden waarbij geschiktheid voor inzet in het onderwijs kan worden getraind en bewezen. Tot nu toe heeft hij hier nog geen geschikte opleiding voor kunnen vinden. Financiën spelen hierbij een rol, aangezien alle kosten volledig voor Mike zijn. Mike geeft daarnaast aan, dat de manier waarop kinderen zijn opgevoed met dieren een rol kan spelen in de omgang met dieren.

'Wanneer kinderen uit hun omgeving geen dieren gewend zijn, kunnen zij soms bij de eerste sessies terughoudender reageren.'

(Mike Paffen, Persoonlijke communicatie op 10 juni 2014)

Moeilijkheden wanneer AAE niet wordt ingezet

Deze vraag is alleen beantwoord door respondenten die geen gebruik maken van AAE. In grafiek 7 is af te lezen dat 'Allergie' (19,59%) hoog scoort, wanneer het gaat om de moeilijkheden die respondenten ervaren. 'AAE niet bekend' (14,43%) (onbekendheid met Animal Assisted Education) en 'Verzorging' (14,43%) spelen daarna de grootste rol. Tevens zijn er ook een aantal respondenten die geen moeilijkheden ervaren (12,37%). Aansprakelijkheid lijkt het minst van belang te zijn (1,03%).

Tijdens het interview met Mike Paffen geeft hij aan met leerkrachten van scholen gesproken te hebben over AAE.

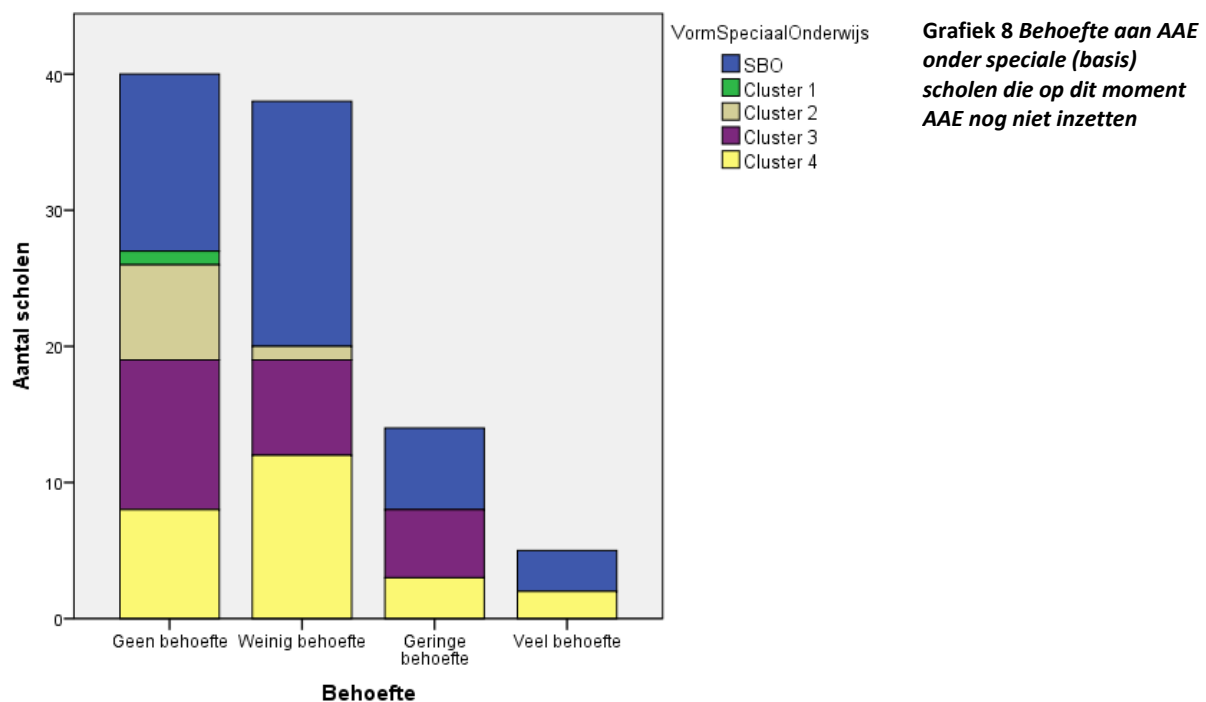
'Sommige leerkrachten waren geïnteresseerd in het toepassen van AAE in de klas, maar kregen geen groen licht van de directie. Wanneer de directie er onwelwillend tegenover staat, lijkt het vaak te gaan om het financiële plaatje wat er aan vast zit.'

(Mike Paffen, Persoonlijke communicatie op 10 juni 2014)

Behoeftte aan toepassing AAE

De vraag over hoeveel behoefte er bestaat om AAE in de toekomst toe te gaan passen, is alleen beantwoord door respondenten die geen gebruik maken van AAE. De vraag kon beantwoord worden met een cijfer tussen de 1 en de 4, waarbij 1 stond voor 'Geen behoefte' en 4 voor 'Veel behoefte'. De scores zijn weergegeven in grafiek 8. Het grootste deel antwoordt dat er '1 - Geen behoefte' of '2 - Weinig behoefte' is (samen ongeveer 80%). Een kleinere groep heeft '3 - Geringe behoefte' aangegeven en de kleinste groep koos voor '4 - Veel behoefte' (samen ongeveer 20%).

In deze verdeling lijkt ongeveer 80% geen behoefte te hebben om AAE in de toekomst toe te gaan passen. 20% heeft een geringe tot veel behoefte, deze groep bestaat uit enkel SBO, cluster 3 en cluster 4 scholen.

Om helder te krijgen of er een verband bestaat tussen de behoefte die er bij scholen bestaat om AAE toe te gaan passen, en de moeilijkheden die worden ervaren, is er een chi-kwadraattoets uitgevoerd. Echter, de chi-kwadraattoets voor deze variabelen voldeed niet aan de voorwaarden om uitspraken over dit mogelijke verband te doen.

6. Discussie

In dit hoofdstuk wordt een kritische nabeschuiving gegeven van het onderzoek. In §6.1 wordt er ingegaan op de methode die is gebruikt. Alle zaken die invloed hebben gehad op de gebruikte methode en daardoor indirect op de resultaten, zullen worden genoemd. Bij§ 6.2 wordt de resultatendiscussie besproken. Er zal worden ingegaan op de inhoud van het onderzoek. Tevens zullen enkele opmerkelijke resultaten besproken worden.

6.1 Methodediscussie

In de volgende paragraaf zal de methodediscussie aan bod komen. Enkele opvallendheden betreffende de methode zullen worden belicht die nog om opheldering of verduidelijking te bieden.

Enquête vs. interview

Dit onderzoek was er op gericht om een indicatie te krijgen van het gebruik van Animal Assisted Education (AAE) in het speciaal (basis) onderwijs. Om een antwoord te vinden op de vraag is er een enquête opgesteld, die is verstuurd naar 634 speciale (basis) scholen. Na het verwerken van de data van de enquête bleek het aantal respondenten die AAE inzetten relatief laag te zijn (totaal 14 respondenten). Over deze groep kunnen geen allesomvattende uitspraken worden gedaan. Naast de enquête zijn er twee bezoeken afgelegd. Bij één daarvan is een interview afgenomen met Mike Paffen, leerkracht aan SO 'de Zonnewijzer'. Als ervaringsdeskundige kon hij verschillende praktijkervaringen delen. Als er terug wordt gekeken naar de gebruikte methode, waren de resultaten van het onderzoek waarschijnlijk inhoudelijk informatiever geweest als bij alle respondenten, die gebruik maken van AAE, een interview was afgenomen.

Scholen

Er was gekozen voor een benadering van scholen via e-mail. Voor het opstellen van een lijst met speciale (basis) scholen, is gebruik gemaakt van de website www.lijstscholen.eu. Op deze website kunnen per provincie de scholen worden opgezocht. Hier zijn de adressen gevonden voor de 634 speciaal (basis) scholen. Er moet rekening mee worden gehouden dat dit niet alle speciale (basis) scholen van Nederland kan betreffen. Er kunnen scholen zijn die niet vermeld staan op deze site. De scholen zijn benaderd via de e-mailadressen, zoals gevonden op de websites van de scholen. Van deze 634 e-mailadressen bleken er 15 niet meer in gebruik/in werking te zijn. Van drie scholen kregen we reactie dat zij niet wilden meewerken aan het onderzoek. De non-respons bestond uit 497 scholen. Deze scholen hebben geen reactie gestuurd en de enquête niet ingevuld. De overgebleven 119 scholen waren wel bereid tot medewerking aan dit onderzoek. Bij het verzamelen van de uiteindelijk data is echter besloten om acht van de 119 scholen niet mee te nemen in de dataverwerking omdat de enquête niet volledig door hen was ingevuld. Eén van deze scholen stuurde een e-mail, waarin werd vermeld dat de enquête vroegtijdig werd afgebroken. Er is logischerwijs geredeneerd dat dit hoogstwaarschijnlijk bij de resterende zeven scholen ook is gebeurd. De enquête is bij deze respondenten afgebroken bij de derde vraag. Dit betrof de vraag of er wel of geen gebruik wordt gemaakt van AAE. De enige informatie die van deze acht respondenten bekend is, is de provincie waarin de school zich bevindt en de vorm van het onderwijs wat zij aanbieden. De informatie die door deze respondenten is ingevuld, was niet interessant om mee te nemen in het onderzoek, aangezien het geen informatie over de huidige inzet van AAE biedt.

Verbanden

Het onderzoek is opgezet als puur inventariserend. De verwachting die vooraf aanwezig was bij zowel Stichting AAIZOO, als de onderzoekers, was dat het percentage scholen die AAE inzetten, lager zou zijn dan het percentage scholen die AAE niet inzetten. Dit wordt bevestigd door de gevonden resultaten. Uit de resultaten komt naar voren, dat AAE op 14 van de 111 scholen wordt ingezet.

Het lage aantal respondenten dat gebruik maakt van AAE bemoeilijkt het doen van uitspraken over toetsen die verbanden kunnen aantonen. Van de verwachte celfrequentie (Expected) mag namelijk niet meer dan 20% tussen één en vijf liggen. De percentages liggen bij de toetsen in dit onderzoek hoger. Over - al dan niet bestaande - verbanden kunnen daarom geen uitspraken worden gedaan.

Vorm speciaal (basis) onderwijs

De scholen zijn ingedeeld in verschillende vormen. Deze zijn niet allemaal even sterk vertegenwoordigd. Zo zijn er in Nederland veel meer SBO, cluster 3 en cluster 4 scholen, dan cluster 1 en cluster 2 scholen. Dit kan verklaard worden door dat cluster 1 en cluster 2 scholen zich toespitsen op visuele en auditieve beperkingen. Deze instellingen werken met kleinschaligheid en expertise. In 1995 is er een wetswijziging gerealiseerd om deze instellingen in staat te stellen hun expertise te borgen en uit te bouwen (ZAT, 2014).

Aantal jaren inzet AAE

In de enquête is de vraag gesteld hoeveel jaren de betreffende school al gebruik maakt van de inzet van AAE. Het rekenkundig gemiddelde van het aantal jaren kwam hierbij uit op 11,8 jaar. Echter, zijn twee antwoorden bevonden als extremen, te weten 40 jaar en 80 jaar (in grafiek 2 weergegeven). De verwachtingen waren, dat AAE een jongere sector was. Wanneer deze twee extremen niet worden meegenomen in de berekening van het gemiddelde, komt deze uit op 3,8 jaar. Dit is een gemiddelde wat beter aansluit bij de verwachtingen en mede wordt bevestigd door de tijdlijn in het theoretisch kader. Wanneer de onderzoeksresultaten nader worden bekeken, blijkt dat bij de respondenten die deze twee extremen hebben ingevuld sprake is van een boerderij bij de school. Er bestaat het vermoeden dat de boerderij tegelijk is opgericht met de school. Echter, dit mag en kan niet achterhaald worden, omdat de enquête in anonimiteit is afgenomen.

Toevoegen variabelen

Tijdens het analyseren van de data bleek dat er bij sommige vragen, waar de optie 'Anders' in te vullen was, meerdere keren overeenkomende open antwoorden ingevuld waren. Daarom is er besloten om, bij de vragen die beantwoord zijn door de respondenten (N=14) die gebruik maken van AAE, de antwoorden die drie keer of vaker genoemd werden, toe te voegen als extra variabele. Bij de respondenten (97) die geen gebruik maken van AAE is besloten een antwoord toe te voegen als het tien keer of vaker werd genoemd. Uiteindelijk heeft dit er toe geleid dat er, bij de vormen van AAE, de vorm 'Boerderij' is toegevoegd. Bij de gebruikte diersoorten is er logischerwijs de variabele 'Boerderijdieren' bij gekomen. Tevens is bij de vraag over de moeilijkheden, die worden ervaren door scholen die AAE niet inzetten, de variabele 'onwetendheid' toegevoegd omdat dit meer dan tien keer als open antwoord was aangegeven. Wanneer deze, achteraf toegevoegde, variabelen tijdens het afnemen van de enquête als antwoordoptie erbij hadden gestaan, had het kunnen zijn dat er meer respondenten voor dit antwoord hadden gekozen. Er hadden dan andere resultaten naar voren kunnen komen, maar de mate waarin dit zal verschillen met de huidige resultaten wordt gering geacht.

6.2 Resultatendiscussie

In de volgende paragraaf zal de resultatendiscussie aan bod komen. Enkele opvallendheden betreffende de resultaten van dit onderzoek, zullen worden belicht die nog om opheldering of verduidelijking te bieden.

Provincies

Opvallend aan tabel 2 (Hoofdstuk 5 – Resultaten), is de verdeling van de inzet van AAE landelijk. In Zuid-Holland bevond zich het grootste aantal speciale (basis) scholen die benaderd zijn; in totaal 149 scholen. De uiteindelijke respons bestaat uit 18 scholen uit Zuid-Holland. Dit is een relatief kleine respons ten opzichte van andere provincies. Desondanks scoort Zuid-Holland het hoogst bij de inzet van AAE; vier van de 18 scholen zetten AAE in. De vraag die gesteld kan worden is waarom er in Zuid-Holland een hogere inzet is. Er zijn verschillende verklaringen te bedenken voor dit verschil. Misschien is er in Zuid-Holland een trend in groen onderwijs, waardoor de inzet van dieren meer voor de hand ligt. Daarnaast bestaat er de mogelijkheid dat de scholen in Zuid-Holland meer bekend zijn met AAE dan de scholen in de rest van Nederland of hier juist meer voor open staan. De kans bestaat dat scholen elkaar hebben ingelicht over en geënthousiasmeerd voor AAE.

Daarnaast viel het in tabel 2 op, dat het grootste aantal respondenten uit de provincie Noord-Holland kwam (26 respondenten). De inzet was hier echter minimaal (geen van de 26 respondenten uit Noord-Holland zetten AAE in). Men kan zich afvragen waarom de inzet in Noord-Holland zo laag is. Verschillende theorieën zijn hier over mogelijk. Het zou misschien kunnen zijn dat scholen in Noord-Holland negatieve ervaringen met AAE hebben gehad. Tevens zou men kunnen stellen, dat de onbekendheid in deze provincie hoger (misschien wel het hoogst) ligt. Dit zou een verklaring kunnen zijn, immers; wanneer men er onbekend mee is, kan men het ook niet inzetten.

Onbekendheid

Opvallend aan de resultaten, was de hoge tevredenheid bij de 14 scholen waar AAE wordt toegepast. Echter, de behoefte aan AAE bij de andere 97 scholen, die geen gebruik maken van AAE, is opvallend laag. Dit kan verklaard worden door dat veel scholen die AAE niet toepassen, bij de vraag over moeilijkheden ook aangeven hier niet bekend mee te zijn. Waarschijnlijk weten de scholen die geen AAE inzetten weinig over de goede effecten die hiermee bereikt kunnen worden. Het zou goed kunnen dat de behoefte en de vraag naar AAE stijgen, wanneer er meer bekendheid wordt gegeven aan dit onderwerp.

Tevredenheid

Opvallend was de zeer hoge tevredenheid over AAE die aan werd gegeven door scholen die AAE inzetten. Wanneer er gekeken wordt naar de moeilijkheden die door deze scholen worden ervaren, blijkt dat er slechts één respondent aangeeft geen moeilijkheden te ervaren bij de inzet van AAE. De andere 13 respondenten geven allemaal op verschillende gebieden moeilijkheden aan. Het zou kunnen zijn dat, voor deze scholen, de succesfactoren zwaarder wegen dan de moeilijkheden bij het beoordelen van de tevredenheid.

Wet Passend Onderwijs, kans of moeilijkheden?

Het kan zijn dat met de invoering van de Wet Passend Onderwijs, een kans kan komen te liggen voor AAE, maar het kan ook zijn dat het de ontwikkeling zal bemoeilijken. Per 1 augustus 2014 zal de Wet Passend Onderwijs worden ingevoerd. Dit betekent dat scholen een zorgplicht krijgen. Zij worden verantwoordelijk om elk kind een goede onderwijsplek te bieden. Hier zijn regionale samenwerkingsverbanden voor opgesteld, waarin afspraken zijn gemaakt over de ondersteuning aan leerlingen en de bekostiging hier van. Binnen de samenwerkingsverbanden werken cluster 3 en 4 van het speciaal onderwijs en het regulier onderwijs samen (*Rijksoverheid, 2014^b*).

Het kan zijn dat na de zomer van 2014, scholen andere moeilijkheden kunnen gaan ervaren dan welke zijn geantwoord in dit onderzoek, nu de huidige situatie nog van toepassing is. Tevens kan men zich afvragen wat de invoering van deze wet voor invloed kan hebben op de groei van de inzet van AAE. De invoering van de wet brengt een reorganisatie binnen het onderwijs met zich mee, wat kan zorgen voor verandering in de financiële situatie van scholen. Hierdoor kunnen financiën een nog belangrijkere rol gaan innemen als moeilijkheid, wat nadelig kan werken in de groei van de sector. Echter kan de wet ook kansen bieden. Zowel binnen het speciaal onderwijs, als binnen het regulier onderwijs, zou door de 'hervorming' de behoefte kunnen gaan ontstaan om andere, vernieuwende methodes in te gaan zetten binnen het bestaande onderwijspakket. Regulier onderwijs zal te maken krijgen met een groeiende diversiteit van leerlingen in de klas en daarbij een groeiend niveauverschil (*Rijksoverheid, 2014^e*). Het niveauverschil dichten zal waarschijnlijk een te grote stap zijn, maar Animal Assisted Education kan, -mits juist uitgevoerd-, een positieve bijdrage leveren op verschillende gebieden bij het kind (effecten welke eerder zijn genoemd in de inleiding en het theoretisch kader).

Beleid

Een opvallend resultaat uit de afgenomen interviews was het (gedeeltelijk) ontbreken van wetenschappelijke onderbouwing en de documentatie hiervan, bij de opzet van de interventies. Op SO De Zonnewijzer waren de intenties wel aanwezig en werden de stappen doordacht. Tevens bestond hier de behoefte om een keurmerk op te richten voor honden die een rol speelden in onderwijs gerelateerde interventies. De uitvoering van het schrijven van wetenschappelijk ondersteunde protocollen en het opzetten van een keurmerk werd bemoeilijkt; tijd en voornamelijk (het gebrek aan) financiën lijken hierbij een grote rol te spelen.

7. Conclusies

Dit hoofdstuk bevat de conclusie van het onderzoek. In §7.1 worden de conclusies van de deelvragen gegeven en in §7.2 wordt de hoofdvraag van dit onderzoek beantwoord. De hoofdvraag luidt: *‘Wat is de huidige inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal (basis)onderwijs in Nederland?’*.

7.1 Conclusies deelvragen

Om een duidelijk antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag van het onderzoek worden eerst de deelvragen beantwoord.

1. *In welke mate wordt er gebruik gemaakt van AAE in het speciaal (basis) onderwijs in Nederland?*

Van de respondenten die de enquête hebben ingevuld, maakt 12,6% (14 respondenten) gebruik van Animal Assisted Education. Het grootste deel van de respondenten (87,4%, 97 respondenten) maakt geen gebruik van AAE. De respondenten uit de provincie Zuid-Holland scoren het hoogst wanneer het gaat om de inzet van AAE; vier van de 18 respondenten uit deze provincie zetten het in. Er kan geconcludeerd worden dat AAE in geringe mate wordt ingezet in het speciaal (basis) onderwijs, wat overeenkomt met de verwachtingen.

2. *Hoe lang wordt er al gebruik gemaakt van AAE binnen het speciaal (basis) onderwijs in Nederland?*

De respondenten die gebruik maken van AAE (12,6%) hebben ingevuld dat zij gemiddeld 3,8 jaar gebruik maken van AAE. Hieruit kan geconcludeerd worden dat AAE nog een jonge sector is in Nederland, binnen AAI.

3. *In welke mate worden de verschillende vormen van AAE toegepast op speciale (basis) scholen in Nederland?*

Uit de resultaten kan geconcludeerd worden dat klastieren de vorm is van AAE die het meest frequent wordt ingezet. Op de meeste scholen wordt deze vorm dagelijks ingezet. Na klastieren worden leeddieren het meest genoemd, deze vorm wordt zowel dagelijks, wekelijks, als jaarlijks ingezet. Daarnaast zijn er drie respondenten die aangeven dat ze AAE op een boerderij uitvoeren en hier dagelijks gebruik van maken en twee scholen een bezoektteam inzetten (maandelijks en jaarlijks).

4. *Welke diersoorten worden ingezet bij AAE op speciale (basis) scholen?*

Er wordt gebruikt gemaakt van een grote diversiteit aan dieren; honden, vissen, schildpadden, konijnen, cavia's, vogels, hamsters, gerbils en boerderijdieren worden ingezet bij AAE.

5. *Hoe tevreden zijn de speciale (basis) scholen die gebruik maken van AAE over de inzet hiervan?*

Uit de antwoorden die de scholen die gebruik maken van AAE hebben gegeven op de enquêtevraag over tevredenheid, kan geconcludeerd worden dat het grootste deel tevreden is. 10 van de 14 respondenten die deze vraag heeft beantwoord, geeft aan zeer tevreden te zijn. Twee van de 14 respondenten is tevreden. Één respondent is ontevreden en één zeer ontevreden.

6. *Welke succesfactoren en moeilijkheden spelen een rol bij de inzet van AAE op de speciale (basis) scholen die hier gebruik van maken?*

Verantwoordelijkheidsgevoel en respect, interesse en motivatie, en zelfvertrouwen zijn de succesfactoren die de grootste rol spelen bij de inzet van AAE. Als moeilijkheden komen financiën en allergie als belangrijkste factoren naar voren.

7. *Welke moeilijkheden worden ervaren bij de speciale (basis) scholen die geen gebruik maken van AAE, die de toepassing hiervan tegenhouden?*

Wanneer er wordt gevraagd welke moeilijkheden er meespelen bij het niet inzetten van AAE, worden allergie, verzorging en onbekendheid met AAE het meest frequent genoemd.

8. *Hoeveel behoefte bestaat er onder speciale (basis) scholen die geen gebruik maken van AAE, om AAE in de toekomst toe te gaan passen?*

Geconcludeerd kan worden dat de behoefte om AAE in de toekomst toe te gaan passen laag is; een kleine 20% heeft aangegeven behoefte te hebben aan inzet. Ruim 80% staat er negatief tegenover.

7.2 Conclusie hoofdvraag

De hoofdvraag luidt: *Wat is de huidige inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal (basis)onderwijs in Nederland?*

Uit de bovenstaande bevindingen is te concluderen dat de inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal (basis) onderwijs in Nederland gering is (12,6%). Het gemiddelde aantal jaren van inzet is 3,8 jaar, wat impliceert dat het in Nederland om een jonge sector gaat. De vorm die het meest frequent wordt ingezet is 'Klasdieren'. De diersoort die het meest frequent wordt ingezet is de hond. De grootste succesfactor wordt ervaren op het gebied van verantwoordelijkheidsgevoel en respect. Zowel scholen die AAE inzetten, als scholen die het niet inzetten, ervaren allergie als moeilijkheid.

8. Aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden aanbevelingen voor vervolgonderzoek (§8.1) en algemene aanbevelingen (§8.2) gegeven, gebaseerd op de resultaten en de conclusie.

8.1 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

In de volgende paragraaf zullen de aanbevelingen aan bod komen die betrekking hebben op vervolgonderzoeken.

Beleid

Om het gebruik van Animal Assisted Education uit te breiden en te professionaliseren, wordt er aanbevolen om vervolgonderzoek te doen naar het beleid van scholen en andere organisaties die AAE inzetten. Uit de afgenomen interviews in dit onderzoek, ontstond de indruk dat op dit gebied nog wat verbetering in de documentatie van het beleid kan plaatsvinden. Aangezien dit enkel twee interviews betrof, kunnen hier geen allesomvattende uitspraken over worden gedaan. Dit geeft reden om een onderzoek op te starten, waarbij gericht wordt op beleid, protocollen en wetenschappelijke onderbouwing van de interventies. Het is aan te bevelen dit onderzoek een kwalitatieve vorm te geven, gezien dit onderzoek op een kleine groep kan worden gericht. Kwalitatief onderzoek kan meer inhoudelijke informatie naar voren brengen. Men zou bijvoorbeeld gebruik kunnen maken van interviews, met scholen die gebruik maken van AAE of organisaties die AAE inzetten.

Effecten

Tevens wordt er aanbevolen een vervolgonderzoek te doen naar de effecten van AAE binnen het onderwijs in Nederland. Op dit moment zijn er alleen internationale effectonderzoeken gericht op AAE bekend. Deze onderzoeksresultaten zijn bruikbaar, maar aangezien het schoolstelsel in Nederland verschilt met internationale systemen, kan deze literatuur niet in alle gevallen direct toepasbaar zijn op de situatie in Nederland.

Regulier onderwijs

Het is tevens aan te bevelen om een (vervolg)onderzoek op te starten naar de huidige situatie betreffende de inzet van AAE in het regulier onderwijs. Door te achterhalen wat daar de inzet is, en of de successen en moeilijkheden van elkaar verschillen, kunnen uitspraken worden gedaan over de verschillen tussen het regulier- en speciaal (basis) onderwijs op het gebied van AAE.

8.2 Algemene aanbevelingen

In de volgende paragraaf zullen de algemene aanbevelingen worden gedaan.

Samenwerken

Scholen die gebruik maken van AAE wordt aanbevolen samen te gaan werken. Het delen van kennis, beleid en ervaringen kunnen waardevol zijn voor verbeteringen en groei in de sector.

Bekendheid verwerven

Het verwerven van bekendheid van AAE lijkt tevens een belangrijk punt. Een hoog aantal respondenten gaf aan onwetend te zijn over de resultaten die behaald kunnen worden. Voor Stichting AAIZOO (eventueel in samenwerking met andere organisaties) kan hier een kans liggen om een informatief evenement (bijvoorbeeld een symposium) te organiseren, gericht op AAE. Genodigden hiervoor kunnen organisaties zijn die zich richten op AAE, maar ook scholen die speciaal onderwijs en/of speciaal basisonderwijs bieden.

Scholen die regulier onderwijs aanbieden kunnen tevens tot de genodigden behoren; de aankomende invoering van de Wet Passend Onderwijs zal waarschijnlijk een grote diversiteit aan leerlingen in de reguliere basisschoolklassen als gevolg hebben. AAE zou (zoals genoemd in de discussie) een positieve invloed kunnen hebben op het niveauverschil wat hoogstwaarschijnlijk tussen leerlingen zal ontstaan. Het verwerven van bekendheid is daarom bij deze scholen ook belangrijk. Daarnaast zou een adviesgroep nuttig kunnen zijn, waarbij scholen terecht kunnen wanneer zij willen starten met AAE of voor het opvragen van informatie.

Allergie

Bij de vraag in de enquête over welke moeilijkheden worden ervaren (zowel bij scholen die het wel inzetten, als bij scholen die het niet inzetten), komt 'Allergie' als meest voorkomend antwoord naar voren. Er kan bijvoorbeeld sprake zijn van dierallergie. In dit geval kan er voor worden gekozen om hypoallergene diersoorten in te zetten. De 'Curly Horse' (paard), 'Labradoodle' (hond) en de 'Sphynx' (kat) zijn allemaal hypoallergenen. Dit houdt in dat deze dieren minder allergenen verspreiden en daardoor verminderde allergische reacties of zelfs het uitblijven van allergische reacties tot gevolg kunnen hebben (*Curly Horses, 2014; Meer, 2014; Diadeverano, 2014*). Tevens bestaat er een kans dat kinderen allergisch zijn voor stof, de bodembedekking van sommige verblijven kan dan voor problemen zorgen. In dit geval kan vissen een optie zijn. Deze aanbevelingen worden gedaan aan de scholen die behoefte hebben aan de inzet van AAE, maar allergie als moeilijkheid ervaren.

Richtlijnen voor inzet

Gezien de weinige informatie die over AAE in Nederland beschikbaar is, wordt aan Stichting AAIZOO geadviseerd om een (hand)boek te (laten) ontwikkelen, waarin wordt aangegeven welke dieren geschikt zijn voor inzet in het onderwijs en welke karakters van diersoorten minder goed aansluiten bij dit doeleinde. Hierin kunnen ook welzijnskenmerken en stresssignalen van diersoorten worden vermeld en hoe de inzet in het onderwijs het beste voor een dier kan verlopen.

Bovenstaande aanbevelingen dragen allen bij aan verdere verbetering, uitbreiding, specificatie en professionalisering van de sector AAE.

Literatuurlijst

- Alltschiller, D.** (2011). *Animal Assisted Therapy*. Santa Barbara, California: Greenwood, p 11-12
- Anderson, K. L., & Olson, M. R.** (2006). The value of a dog in a classroom of children with severe emotional disorders. *Anthrozoos*, 19(1), 35–49.
- Ascione, F.R.; Weber, C.V., and Wood, D.S.** (2007). The Abuse of Animals and Domestic Violence. *Society and Animals*, 5(3)
- Ascione, F., & Weber, C.** (1996). Children's attitudes about the humane treatment of animals and empathy: One year followup of a school-based intervention. *Anthrozoos*, 9 (4), 188-195.
- Baarda, D.B., & De Goede, M.P.M.** (2006). *Basisboek methoden en technieken*, Groningen: Stenfert Kroese De Heulenaar
- Beerda, B.; Van der Borg, J.A.M.; De Jong, M.; Ruis, M.A.W.; Oomkes, C.; Ophorst, C.S.; Pompe, V.M.M & Visser, E.K.** (2014). *Handboek Dieren in de Zorg*, Ede: Ontwikkelcentrum
- Brendtro, L., & Long, N.** (1995). Breaking the cycle of conflict. *Educational Leadership*, 52(5), 52–56
- Briggs Newlin, R.** (2003). Paws for reading. *School Library Journal*, June, p. 43
- Brooks, S.** (2001). Working with animals in healing context. *Reaching Today's Youth*, Winter, p 19-22
- Cambourne, B.** (1988). *The whole story: Natural learning and the acquisition of literacy in the classroom*. Auckland, NZ: Ashton Scholastic Ltd.
- Centraal Bureau voor Statistiek** (2009). *Jaarboek onderwijs in cijfers*, geraadpleegd op 30 juni 2014 op www.cbs.nl
- Curly Horses** (2014). Hypoallergeen. Geraadpleegd op 13 juni 2014 op www.curlyhorses.nl
- Delta Society** (1999). *Animals in the classroom*. Renton, WA: Author.
- Delta Society** (2000). *Delta Society Pet Partners Program*, geraadpleegd op 19 maart op www.deltasociety.org
- Diadeverano** (2014). Allergie. Geraadpleegd op 13 juni 2014 op www.diadeverano.nl
- Dierenbeschermingscentrum Amersfoort** (2014). DBCA start met voorleesuur voor asielkatten, geraadpleegd op 27 maart 2014 op www.dbca.dierenbescherming.nl
- Fine, A.H.** (2010). *Handbook on Animal-Assisted Therapy*. Londen: Academic Press/Elsevier
- Friedmann, E., Katcher, A., Thomas, S., Lynch, J., & Messent, P.** (1983). Social interaction and blood pressure: Influence of animal companions. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 171(8), 461–465.
- Friesen, L.** (2009). How a therapy dog may inspire student literacy engagement in the elementary literacy arts classroom. *LEARNing Landscapes*, 3(1), autumn 2009

- Gee, N. R., Harris, S. L., & Johnson, K. L.** (2007). The role of therapy dogs in speed and accuracy to complete motor skills tasks for preschool children. *Anthrozoos*, 20(4), 375–386.
- Guthrie, J.** (2004). Teaching for literacy engagement. *Journal of Literacy Research*, 36(1), 1–29
- Hart, L.A.** (2006). 'Community context and psychosocial benefits of animal companionship', in A.H. Fine (ed.), *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice*, London, Academic
- Hunt, S. & Hart, L.** (2001). Role of small animals in social interactions between strangers. *The Journal of Social Psychology*, 132(2), 245–256.
- Hogg, Allen** (2002). 'Conducting Online Research' 3 (2) ed. Vol. 2003: White Paper Series, Burke Interactive.
- Intermountain Therapy Animals** (2014). R.E.A.D. , Geraadpleegd op 11 februari 2014 op www.therapyanimals.org
- Institut für soziales lernen mit tieren** (2014). Über uns, Geraadpleegd op 19 maart 2014 op www.lernen-mit-tieren.de
- Jalongo, M., Astorino, T., & Bomboy, N.** (2004). Canine visitors: The influence of therapy dogs on young childrens' learning and well-being in classrooms and hospitals. *Early Childhood Education Journal*, 32(1), 9-16
- Jorgenson, J.** (1997). Therapeutic use of companion animals in health. *Journal of Nursing Scholarship*, 29(3), p 249-254
- Kaminski, M., Pellino, T. en Wish, J.** (2002). 'Play and pets: the physical and emotional impact of child-life and pet-therapy on hospitalized children', *Children's Health care*, 31(4), pp 321-35.
- Kidd, A.H., & Kidd, R.M.** (1985). Childrens attitudes toward their pets. *Psychological Reports*, 57, 15-31
- Kidd, A.H., & Kidd, R.M.** (1996). Development factors leading to positive attitudes toward wildlife and conservation. *Applied Animal Behaviour Science*, 47, 119-125
- Law, S. & Scott, S.** (1995). Tips for practitioners: Pet care: A vehicle for learning. *Focus on Autistic Behavior* 10, p 17–18.
- Leren met Honden** (2013). Wat doen wij? Educatie, Workshops & Trainingen, geraadpleegd op 25 maart 2014 op www.lerenmethonden.nl
- Limond, J., Bradshaw, J., & Cormack, K. F.** (1997). Behavior of children with learning disabilities interacting with a therapy dog. *Anthrozoos*, 10(2/3), 84–89
- Martin, R., & Farnum, J.** (2002). Animal-assisted therapy for children with pervasive development disorders. *Western Journal of Nursing Research*, 24(6), p 657-670
- Meer, van der J.** (2014). Eigenschappen van de Labradoodle. Geraadpleegd op 13 juni 2014 op www.labradoodle-site.nl
- Melson, G.F.** (1997). The role of companion animals in human development. In C.C. Wilson & D.C. Turner (Eds.), *Companion animals in human health* (p 219-236). Thousand Oaks, CA: Sage

- Melson, G. F.** (2001). *Why the wild things are*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Melson, G.F., Schwarz, R.L., & Beck, A.M.** (1997). Importance of companion animals in childrens lives – implications for veterinary practice. *Journal of the American Veterinary Association*, 211, 1512-1517
- Myers, G.** (1998). *Children and animals: Social development and our connections to other species*. Boulder, CO: Westview Press
- Nagengast, S. L., Baun, M. M., Megel, M., & Leibowitz, M. J.** (1997). The effects of the presence of a companion animal on physiological arousal and behavioral distress in children during a physical examination. *Journal of Pediatric Nursing*, 12(6), 323–330.
- Nebbe, L. L.** (1991). The human-animal bond and the elementary school counselor, *School Counsel*, 38 (5), 362-371
- Odendaal, J. S. J.** (2000). Animal-assisted therapy—magic or medicine? *Journal of Psychosomatic Research*, 49(4), 275–280.
- Olbrich, E & Otterstedt, C.** (2003). *Menschen brauchen tieren, eerste druk*, Franckh-kosmos Verlags-GmbH & Co, Stuttgart
- Pavides, M.** (2008). *Animal-assisted interventions for individuals with autism*. London, UK: Jessica Kingsley Publishers
- Pauwels, I.** (2011). *Jouw hond, je beste vriend*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij
- Prothmann, A., Bienert, M., & Ettrich, C.** (2006). Dogs in child psychotherapy: Effects on state of mind. *Anthrozoos*, 19(3), p 265–277
- Rijksoverheid** (2014)^a. Passend onderwijs – Speciaal onderwijs, geraadpleegd op 11 maart 2014 op www.rijksoverheid.nl
- Rijksoverheid** (2014)^b. Passend onderwijs vanaf schooljaar 2014-2015, geraadpleegd op 16 juni 2014 op www.rijksoverheid.nl
- Rijksoverheid** (2014)^c. Passend onderwijs – extra aandacht op de basisschool, geraadpleegd op 16 juni 2014 op www.rijksoverheid.nl
- RIVM** (2014). Preventie – Ziek door dier, geraadpleegd op 30 juni 2014 op www.rivm.nl
- Rossing, M.** (2009). De kracht van dieren in het onderwijs; de betekenis van dieren voor kinderen met een beperking, geraadpleegd op 25 maart 2014 op www.lerenmethonden.nl
- Rund Um Den Hund** (2012). *Wer Sind Wir?*, Geraadpleegd op 20 maart 2014 op www.schulhund.at
- Thierens, M.** (2007). Een liefdevolle poot: Een studie naar het inzetten van voormalige hulphonden (Hachiko) in zorgcentra, p 3-4
- Stanovich, K.** (1986). Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. In R. B. Ruddell & N. J. Unrau (Eds.), *Theoretical models and processes of reading*. (5th ed., pp. 454–516). Newark, DE: International Reading Association.

Stichting AAIZOO (2014). AAIZOO: Animal Assisted Interventions in Zorg, Onderzoek en Onderwijs, geraadpleegd op 18 februari 2014 op www.aaizoo.nl

Walters Esteves, S., & Stokes, T. (2008). Social effects of a dog's presence on children with disabilities. *Anthrozoos*, 21(1), 5–15.

Wigfield, A., Guthrie, J., Tonks, S., & Perencevich, K. (2004). Children's motivation for reading: Domain specificity and instructional influences. *The Journal of Educational Research*, 97(6), p 299–309.

Zasloff, R.L., Hart, L.A., DeArmond, H. (1999). Animals in Elementary School Education in California. *Journal of applied animal welfare science*, 2(4), 347-3

Zorg- en Advies Team van het Nederlands Jeugd Instituut (2014). 'Wettelijk kader passend onderwijs', gevonden op 3 juni 2014 op www.zat.nl

Bijlagen

Bijlage I Begeleidende brief

Geachte heer/mevrouw,

In het kader van een afstudeerproject voor de opleiding Diermanagement - specialisatie Dier in de Zorg, doen wij inventariserend onderzoek binnen de sector Animal Assisted Education. Onder dit begrip verstaan wij 'de inzet van dieren in onderwijs- en leeractiviteiten'. Het betreft een inventariserend onderzoek naar de huidige inzet van Animal Assisted Education binnen het speciaal onderwijs (cluster 1 t/m 4) en het speciaal basisonderwijs in Nederland (afgekort: speciaal (basis) onderwijs).

Animal Assisted Education (AAE) vindt plaats in verschillende vormen en met verschillende diersoorten. Bijvoorbeeld de inzet van leeshonden, dit zijn honden die (samen met de begeleiders) langsgaan op scholen om kinderen ondersteuning te bieden tijdens het lezen. Tevens kunt u denken aan dieren die worden gehouden in de klas. In het buitenland zijn al bijzonder positieve resultaten geboekt met de inzet van AAE. Er zijn daar meerdere onderzoeken uitgevoerd die verbeteringen op verschillende gebieden hebben vastgelegd. Zo kan AAE bijvoorbeeld dienen als stimulans ter verbetering van leesvaardigheid, sociale vaardigheden en/of leerprestaties. Bij een groot deel van de kinderen die hebben geparticipeerd in deze onderzoeken was er sprake van psychische, emotionele of ontwikkelingsproblemen, en/of een beperking. Uit de bevindingen blijkt hoe waardevol de inzet van dieren bij deze doelgroep kan zijn. Het Nederlandse speciaal (basis) onderwijs richt zich op deze kinderen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de inzet van dieren in deze onderwijsinstellingen effectief kan zijn. Echter, bestaat het vermoeden dat in Nederland binnen het speciaal (basis) onderwijs AAE nog gering wordt ingezet. Om de inzet exact in kaart te brengen, is dit onderzoek in het leven geroepen. Het zal dienen als de eerste stap binnen de verbetering, uitbreiding en specificatie van de sector.

De opdrachtgever binnen dit onderzoek is de stichting Animal Assisted Interventions in Zorg, Onderzoek en Onderwijs (afgekort: AAIZOO). Deze stichting zet zich in voor het vergemakkelijken van het uitvoeren van onderzoek, het delen van kennis en het ontwikkelen van onderwijs. Namens AAIZOO wordt dit onderzoek ondersteund door Prof.Dr. Marie-José Enders-Slegers. Wij – Anje de Boer en Joke de Heij – volgen de opleiding Diermanagement aan Hogeschool van Hall Larenstein te Leeuwarden. Dit is de grootste 'groene' hogeschool binnen Nederland.

Voor het verzamelen van de benodigde data sturen wij een enquête naar alle speciale (basis) scholen. Uw school is tevens toegerekend tot deze groep. Daarom willen wij u graag verzoeken om de enquête in te vullen. Dit zal slechts vijf minuten van uw tijd in beslag nemen. Wanneer deze brief niet terecht is gekomen bij de persoon die het meest geschikt zou zijn om de enquête in te vullen, dan verzoeken wij u vriendelijk er voor te zorgen dat deze bij die persoon terecht komt. Het invullen kan digitaal door op de onderstaande link te klikken, of door deze link te kopiëren naar uw adresbalk. De enquête opent zich dan automatisch.

<http://www.thesisools.com/web/?id=403895>

Het benodigde wachtwoord is: dieren. Wanneer uw school zowel speciaal onderwijs als speciaal voortgezet onderwijs aanbiedt, vult u dan a.u.b. alleen de enquête in voor het speciaal onderwijs.

Wij zouden uw medewerking enorm op prijs stellen. Wanneer u de enquête invult maakt u kans op een heerlijke fondanttaart in het thema 'Animal Assisted Education'. Bij vragen zijn wij bereikbaar via de onderstaande contactgegevens.

Met vriendelijke groet,

Anje de Boer en Joke de Heij

06 *****

aac-onderzoek@gmail.com

Bijlage II Enquête

Animal Assisted Education

Beste lezer,

Bedankt dat u de moeite wilt nemen om deze enquête in te vullen. Wanneer u op de knop 'Start' drukt, komen de eerste vragen in beeld. Het betreft een korte enquête die ongeveer vijf minuten van uw tijd in beslag zal nemen.

Alvast bedankt voor uw deelname,

Vriendelijke groet,

Anje de Boer en Joke de Heij

Start

Animal Assisted Education

1.

Betreft de school waarvoor u de enquête invult een speciale basisschool of een speciaal onderwijsschool? (Er is 1 antwoord mogelijk, wanneer er meerdere clusters worden gehanteerd, vink dan het cluster aan waar het merendeel van de leerlingen onder valt) *

- ☐ Speciale basisschool
- ☐ Speciaal onderwijsschool Cluster 1
- ☐ Speciaal onderwijsschool Cluster 2
- ☐ Speciaal onderwijsschool Cluster 3
- ☐ Speciaal onderwijsschool Cluster 4

2.

Onder welke provincie valt de school? (Er is 1 antwoord mogelijk) *

- ☐ Friesland
- ☐ Groningen
- ☐ Overijssel
- ☐ Drenthe
- ☐ Gelderland
- ☐ Flevoland
- ☐ Utrecht
- ☐ Noord Holland
- ☐ Zuid Holland
- ☐ Noord Brabant
- ☐ Limburg
- ☐ Zeeland

3.

Wordt er op de school gebruik gemaakt van Animal Assisted Education (AAE)? (Animal Assisted Education is de inzet van dieren in onderwijs- en leeractiviteiten) *

- ☐ Ja
☐ Nee

Wanneer er bij de bovenstaande vraag (3) 'Ja' wordt geantwoord, wordt er doorverwezen naar de onderstaande vragen. Wanneer er 'Nee' wordt geantwoord, wordt er rechtstreeks doorverwezen naar vraag 10.

4.

Welke vorm van AAE wordt er toegepast? (Bij elke vorm dient een antwoord te worden ingevuld, bij 'Anders, nl' kunt u in de gewenste frequentie kolom de door de school gebruikte vorm benoemen)

	Niet	Dagelijks	Wekelijks	Maandelijks	Jaarlijks
Leesdieren (De aanwezigheid van een dier tijdens een leesactiviteit)	☐	☐	☐	☐	☐
Klasdier ('Huisdier' in de klas)	☐	☐	☐	☐	☐
Bezoekteams (Mens-dier teams die langskomen op de school)	☐	☐	☐	☐	☐
Anders, namelijk					

5.

Welke diersoort wordt hierbij betrokken? (Er is 1 antwoord mogelijk) *

- ☐ Hond
☐ Kat
☐ Konijn
☐ Cavia
☐ Vis
☐ Anders, namelijk

6.

Hoelang wordt er al gebruik gemaakt van AAE op de school? (afgerond in jaren) *

7.

Hoe tevreden is de school over de huidige inzet van AAE op een schaal van 1 tot 4?

Tevredenheid

Zeer ontevreden

Zeer tevreden

8.

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat bij de inzet van Animal Assisted Education meerdere verbeteringen kunnen worden waargenomen bij de kinderen. Wat is op uw school de grootste succesfactor die wordt ervaren bij het gebruik van AAE? (Er is 1 antwoord mogelijk) *

- ☐ Leerprestaties (zoals taal, leesvaardigheid)
- ☐ Sociale vaardigheid
- ☐ Interesse en motivatie
- ☐ Emotionele stabiliteit
- ☐ Verantwoordelijkheidsgevoel en respect
- ☐ Zelfvertrouwen
- ☐ Geen verbeteringen
- ☐ Anders, namelijk

9.

Op welk gebied loopt de school tegen belemmeringen aan betreffende de inzet van AAE?(Er is 1 antwoord mogelijk, wanneer er meerdere belemmeringen worden ervaren, vink dan het antwoord aan wat het meest van toepassing is) *

- ☐ Verzorging
- ☐ Afleiding
- ☐ Ruimte
- ☐ Aansprakelijkheid
- ☐ Allergie
- ☐ Angst
- ☐ Hygiëne
- ☐ Financiën
- ☐ Geen belemmeringen
- ☐ Anders, namelijk

Wanneer er bij vraag 3 'Nee' wordt geantwoord, wordt er doorwezen naar de onderstaande vragen.

10.

Op welk gebied loopt de school tegen belemmeringen aan, die tegenhouden om gebruik te maken van AAE?(Er is 1 antwoord mogelijk, wanneer er meerdere belemmeringen worden ervaren, vink dan het antwoord aan wat het meest van toepassing is) *

- ☐ Verzorging
- ☐ Afleiding
- ☐ Ruimte
- ☐ Aansprakelijkheid
- ☐ Allergie
- ☐ Angst
- ☐ Hygiëne
- ☐ Financiën
- ☐ Geen belemmeringen
- ☐ Anders, namelijk

11.

Hoeveel behoefte is er om AAE (in de toekomst) toe te passen, op een schaal van 1 tot 4?

Behoefte

Geen behoefte

Veel behoefte

12.

Wanneer u wilt deelnemen aan de verloting, vult u dan hieronder uw naam, telefoonnummer en de adresgegevens van de betreffende school in:

Hartelijk dank voor het invullen van de enquête.

Vergeet u a.u.b. niet op de knop 'Versturen' te drukken, zodat wij de gegevens in goede orde kunnen ontvangen.

Vriendelijke groet,

Anje de Boer en Joke de Heij

Bijlage III Herinneringsmail

Geachte heer/mevrouw,

Enige tijd geleden hebben wij onderstaande mail gestuurd met het verzoek de enquête over de inzet van Animal Assisted Education op uw school in te vullen. Mocht u deze enquête al hebben ingevuld, dan kunt u deze mail als niet verzonden beschouwen. (Heeft u interesse om het onderzoek te blijven volgen? Neem dan contact met ons op via onderstaande contactgegevens!)

Het kan natuurlijk ook zijn dat de mail even aan uw aandacht voorbij is gegaan. Hierbij nogmaals een vriendelijk verzoek om de enquête in te vullen, door op de onderstaande link te klikken of deze te kopiëren naar uw adresbalk:

<http://www.thesistools.com/web/?id=403895>

Het benodigde wachtwoord is: dieren. Het zal tot **22-05-2014** mogelijk zijn om de enquête in te vullen.

Wij zouden uw medewerking enorm op prijs stellen. Wanneer u de enquête invult kunt u kansmaken op een heerlijke fondanttaart in het thema 'Animal Assisted Education'.

Bij vragen zijn wij bereikbaar via de onderstaande contactgegevens.

Met vriendelijke groet,

Anje de Boer en Joke de Heij

06 *****

aac-onderzoek@gmail.com

Bijlage IV Bezoek Dierenbeschermingscentrum

Verslag bezoek Dierenbeschermingscentrum Amersfoort 'Voorleesuurtje' 28-5-2014

Op twee woensdagen in de maand wordt er te Dierenbeschermingscentrum Amersfoort een voorleesuurtje georganiseerd voor kinderen. Per keer zijn er twee kinderen die deel kunnen nemen, ongeacht welke vorm van onderwijs zij volgen.

Vooraf is er een gesprekje gevoerd met degene die achter de organisatie zat en tevens met een stagiaire, die verantwoordelijk was voor het in goede banen leiden van de middag. Op den duur was het streven om een vaste vrijwilliger deze middagen in goede banen te laten leiden.

Het voorlezen vond plaats in de kamers waar de katten waren geplaatst. Maximaal werden er twee katten per kamer toegelaten wanneer er een kind aan het voorlezen was. Hiervoor werden katten uitgezocht met een kindvriendelijk karakter. Het dierenbeschermingscentrum had zelf boeken liggen, maar de lezer stond vrij om zelf een boek mee te nemen.

Anje de Boer (2014) 'Voorleesuurtje Dierenbeschermingscentrum Amersfoort'

Bijlage V Interview Mike Paffen

Verslag SO 'De Zonnewijzer', te Heerlen, interview met leerkracht Mike Paffen 10-6-2014

1. Wat is de huidige situatie betreffende Animal Assisted Education op SO de Zonnewijzer?

'Al vier jaar lang zet ik mijn Australische herder 'Jim' in op SO De Zonnewijzer. Hier ben ik werkzaam als leerkracht van groep 3. In deze groep zitten kinderen die op het reguliere onderwijs niet genoeg ondersteuning kunnen krijgen. Ik wilde Jim in het begin vooral inzetten als leeshond, maar nu gebruik ik hem ook voor andere activiteiten, zoals het opbouwen van zelfvertrouwen. Tijdens de dagen dat ik Jim meeneem naar school, is creativiteit in het klassenmanagement erg belangrijk. In het eerste jaar ging Jim maar één keer per week mee naar school. Inmiddels is dit drie keer per week.'

2. Welke honden worden ingezet? Waarom is gekozen voor dit ras?

'Jim is een Australische herder. Dit is een keuze geweest die we gemaakt hebben met het gezin. Naast dat ik Jim op school gebruik is het natuurlijk ook gewoon een huisdier. Daarom heb ik samen met mijn vrouw en kinderen gekeken naar wat voor soort hond we graag zouden willen hebben. We hebben sinds kort ook Teckel 'Jolie'. Uiteraard is dit ook een keuze geweest vanuit ons gezin, echter hebben we hierbij wel besloten om een wat kleiner ras aan te schaffen, omdat dit voor kinderen met een wat lager zelfvertrouwen en kinderen die niet aan honden gewend zijn wat beter benaderbaar is. Het is dus de bedoeling dat we haar straks ook gaan gebruiken in de klas.'

3. Hebben deze honden een opleiding gehad, zo ja, welke? Brengt deze opleiding kosten met zich mee? Welke competenties zijn er nodig om de opleiding te behalen?

'Helaas hebben de honden geen officiële opleiding gehad tot bijvoorbeeld therapiehond, omdat hier allerlei voorwaarden aan verbonden zijn waar ik met mijn fulltime baan niet aan kan voldoen. Samen met Jim heb ik meerdere gehoorzaamheidscursussen gevolgd. Daarnaast heb ik me verdiept in het trainen van honden. Hierdoor heb ik meer kennis van honden(gedrag) dan de gemiddelde Nederlandse hondeneigenaar. Ik zou wel graag een officiële opleiding of een keurmerk behalen. Daarom ben ik bezig met het opzetten van 'Teaching Dogs'. Hiermee zou ik een keurmerk willen oprichten speciaal voor honden in het onderwijs. Hiermee zouden honden die gebruikt worden in het onderwijs kunnen 'bewijzen' dat ze hiervoor geschikt zijn.'

4. Wat zijn de positieve effecten die naar voren komen tijdens de inzet van het dier in het onderwijs?

'Ieder jaar dat ik Jim inzet zie ik verbeteringen op verschillende gebieden bij mijn leerlingen, waarbij ik het idee heb dat de inzet van Jim een rol speelt. Zo merk ik dat de motivatie om te lezen toeneemt wanneer Jim aanwezig is in de klas. Kinderen wijzen elkaar erop dat ze rustig met elkaar om moeten gaan en niet moeten schreeuwen, om Jim niet te laten schrikken. Een gevolg hiervan is dat de zelfbeheersing verbetert. Tevens krijgen de kinderen die verlegen zijn van aard, gemakkelijker de kans om sociale contacten aan te gaan door middel van sommige oefeningen met Jim, wat er vervolgens toe leidt dat ook samenwerking bij sommige kinderen versterkt.'

5. Zijn er ook negatieve effecten, zo ja, welke?

'Ik ervaar totaal geen negatieve effecten. Eigenlijk zijn de effecten die ik zie altijd positief. Wanneer kinderen uit hun omgeving geen dieren gewend zijn, kunnen zij soms bij de eerste sessies terughoudender reageren.'

6. Tegen welke belemmeringen loopt u aan tijdens de inzet? Wat voor oplossingen worden daar voor aangedragen?

'Het is belangrijk erg creatief om te gaan met het klassenmanagement. Wat doe je bijvoorbeeld als het regent? Jim is een grote hond en de meeste oefeningen spelen zich buiten af. Ook erg warm weer kan voor moeilijkheden zorgen, zo neem ik Jim vaak mee op de fiets. 's Ochtends vallen de temperaturen dan vaak nog wel mee, maar 's middags als het heel warm is kan de hond niet het hele eind rennen. Daarnaast liep ik met het fietsen er tegenaan dat Jim niet 's ochtends meteen gevoerd kan worden, ter voorkoming van maagtorsies, krijgt hij zijn brokken op school.'

7. Wat is er aan beleid op het gebied van Animal Assisted Education binnen SO de Zonnewijzer?

'Ik heb goed nagedacht over het inzetten van Jim. Zo staat er een grote bench voorin de klas, waar Jim kan rusten wanneer dit nodig is. Daarnaast heb ik verschillende maatregelen, ter preventie van ziekten bij zowel dier als mens, genomen. De honden worden gevaccineerd, ontwormd en ontvlooid. De kinderen moeten ook altijd, na het contact met de hond en voor het eten en drinken, hun handen wassen. Voor het welzijn van Jim hanteer ik '10 Regels'. Deze regels zijn opgesteld voor het LICG ter vermindering van hondenbeten en zijn goed te gebruiken in de klas. Zo weten de kinderen precies wat ze wel en niet mogen doen met Jim. Verder staat er eigenlijk weinig op papier.'

8. Welke aanbevelingen zou u doen aan andere scholen die nog geen gebruik maken van AAE?

'Naar aanleiding van een artikel wat ik heb geschreven in INNOVO kreeg ik veel reacties van andere scholen die ook interesse hadden in het inzetten van dieren op hun school. Sommige leerkrachten waren geïnteresseerd in het toepassen van AAE in de klas, maar kregen geen groen licht van de directie. Wanneer de directie er onwelwillend tegenover staat, lijkt het vaak te gaan om het financiële plaatje wat er aan vast zit. Ik sta open voor contact met andere scholen, wanneer zij vragen hebben over hoe ze een interventie kunnen opzetten. Ik ben altijd bereid om ze op weg te helpen.'

9. Hoe zou AAE volgens u meer bekendheid kunnen krijgen onder andere scholen en hoe kan er enthousiasme gecreëerd worden?

'Door er meer bekendheid aan te geven. Dat is ook een grote reden dat ik zou blij was met dit onderzoek. Andere scholen moeten zich bewust worden van het feit dat dieren in het onderwijs zulke goede effecten hebben. Daarom wil ik ook graag meehelpen om projecten op te starten op andere scholen.'